

А1050

МАКЕДОНИЈА

СОФИЈА, 1922 ГОД. 25 ЈАНУАРИИ.

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. Произхода на Македон. въпрос — Г. Баждаров.
 2. Народността на старите македонци — Проф. Д-р Г. И. Кацаров.
 3. Народността и родното место на Хрисиф Жефаровича — Проф. В. Н. Златарски.
 4. Търговията на Македония в края на XVIII век — Н. Милев.
 5. Македония в икономическо отношение (Тетовски окръг) — Проф. Д. Мишайков.
 6. Д. Груев — Иор. Бадев.
 7. В. Попов — Проф. Д-р Л. Милетич.
 8. Охрид — Поклонник Николай.
 9. В Македония — К. П.
 10. Международен преглед — Г. К.
 11. Книжнина — Н. Т.
-

C.335.

Год I.

Януари

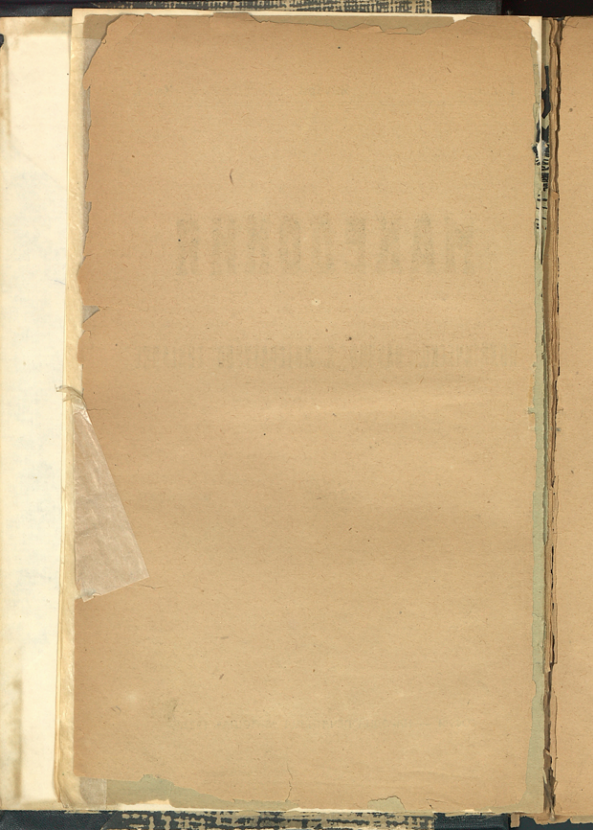
Кн. I.

МАКЕДОНИЯ

ПОЛИТИЧЕСКО, НАУЧНО И ЛИТЕРАТУРНО СПИСАНИЕ

СОФИЯ — НАРОДНА ПЕЧАТНИЦА "ВИТОША" 1922.

Произхода на Македонския въпрос

В петдесетте години на миналия век учител бил в Скопие Йордан х. Константинов Джинот от Велес. Стари скопјани, негови ученици, си спомнят, как той събирал срещу праздник гражданите и чрез кѣси пиеси, съставени от него и нагодени за умствения уroveň на публиката му, будел у нея народностна свест. Ето една такава пиеска, с която требвало да се извади на показ пробуждаща се Бѣлгария.

Млад момѣк, облечен в черни женски дрехи, представлявал Бѣлгария, спяща в дълбок сѣн. Другите действующи лица, облечени в разни костюми, играели ролята на апостоли и проповедници. Явява се на сцената един от апостолите и буди спящата: „ставай, майко Бѣлгарно! Събуди се, стига си спала. Всичките твои сѣседи станаха. Пробудиха се сѣрби, гърци, руси; само ти спиш!“ Но Бѣлгария не се пробужда. Дохожда втори, който вика по-силно, ядосва се, гѣлчи. Бѣлгария едва се помръдва. Явяват се други с тѣпани и тѣрби и след големи усилия събуждат Бѣлгария. Ликуват апостолите, на сцената, радостен трепет обхваща и обѣрналата се в зрение и слух публика, която в сѣщност е била спящата Бѣлгария...

Началото на новата история, което се ознаменува на Запад с хуманизма, ренесанса и цѣла редица изнамервания и открития, заварва народите в Балканския полуостров в борба с турците, под чиито последователни удари изгубили самостоятелни си държавен живот. Бѣлгарите, които заемат от VII в. насам средната част на полуострова изпитали първи яростта на завоевателите. Върховете на бѣлгарското общество — боляри, търговци и више духовенство — били окастрени: едни от тях били посечени, други — заточени, а трети, по-слабохарактерните, приели мохамеданството. Над обезглавения народ турците наложили власита си, а по-културните и хитри гърци издействували от Стамбул ръководството на верските дела у всички православни християни. Народностните традиции сред бѣлгарите могли да се упазят само в монастирите, някои килийни училища, а особено в обичаите, обредите и устната словестност на селското на-

селение, защото градовете били потурчени, а по крайбрежията и погърчени. Затворен в себе си, нашият народ продължавал да съществува, ала бил скрит за чуждите очи и забравен от света.

Икономическият преврат на Запад, а именно заменяването на натуралното стопанство с парично, развитието на търговията и индустрията, макар и много бавно, си пробива път в Турция, отначало в периферията, после и в вътрешността. Политическите реформи в Турция от първата половина на XIX в. идат да отговорят на новите стопански нужди в държавата. Поради настъпилата сравнително по-голема сигурност от една страна, изискванията на модерните стопански форми от друга, — извършва се бърза промена и в поселищните отношения: по-будните българи напуштат селата или паланките и се настаняват в градовете. Градските центрове край Дунава и по долините на Марица и Вардар изгубват турската си физиономия и стават все повече и повече български. Мнозина българи, търговци и занаятчии, се настаняват в столицата на империята, а други посещават пазарите във Виена, Лайпциг, Прага, Одеса, дори Марсилия и Париж.

Този процес съвпада по време с разпространението на идеите за свобода и национална независимост от войските на революционна Франция и на Наполеона. Просветителната вълна залива Германия, Русия, Австрия и блиска покрайнините на Балканския полуостров. Сърбите и гърците въстават и се сдобиват със самоуправление. Нашите търговци от Русе, Свищов, Пловдив, Скопие, Велес и Охрид, отивали в чуждите страни само като християни, а се връщали и като българи. Те пращали своите синове в гръцките и други чужди училища, а тези синове излизали от тях с пламенен национален дух. И ако първите апостоли-будители на западната България, Паисий и Софроний, не можаха да я събудят, идващите след тях Неофит Рилски, Априлов, Неофит Бозволнята, Кирил Пейчинович, Иоаким Кърчовски, Хаджи поп Гебодоси я накараха да се раздвижи, действащите при по-благоприятни времена — Иларион Макариополски, П. Р. Славейков, Александър Екзарх на изток; Йордан х. Константинов Джинот, Братя Миладинови, Натанаил Богдан, Райко Жинзифов, Григор Пърличев на запад и признатия от всички тях за пръв „по радетелство за народността и отечеството“) ни“, Раковски — изправиха България на краката ѝ.

Борбата бе отначало за освобождение от духовното иго на фанариотите, а по-после и от политическото робство под турците. И в единия и в другия случай тя бе борба национална и същевременно социална. Защото националното робство е същевременно и робство икономическо; защото при

1) В писмо от Константин Миладинов до Раковски.

господството на един народ над друг в една страна, национални и социални въпроси се покриват.

Борбата за културно-просветна свобода се завърши успешно за целия български народ с учредяването на Екзархията. Наистина, в султанския ферман от епархиите на загал се поменаваше изрично само Велешката, ала член десети от същия ферман бе една врата, през която можеха да влезат в Българската църква всички епархии с българско мнозинство. Скопската и Охридската епархии още в 1872 год. чрез плебисцит се сдобиха с екзархийски владици, другите беха на път да се сдобият по същия начин с такива, ала политическите събития попречиха да се завърши напълно този процес.

Революционното движение, което преследваше политическото освобождение на България и което трая от 1867 -- до 1876 год. също беше повсеместно, макар и да не се разрази навсякъде с еднаква сила. В четите на Филип Тотю (1867 и 1876 г.) участваха и момчета от Тиквешко, Малешевско, Велешко, Охридско, Разложко, Кумановско, Битолско и Дебърско. В четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата в 1868 г. имаше българи и от Кумановско, Велешко, Прилепско, Кукушко. Воденско, Скопско и Горно-Джумайско. В четата на Христо Ботев участваха борци и от Велешко, Тетовско, Неврокопско, Разложко, Паланечко, Охридско и Серско. Дедо Илю Марков от Берово, Малешевско, и Христо Македонски от Горни Тодорак, Кукушко, беха войводи на чети в това революционно движение. Георги Измирлиев Македончето, от Горна-Джумая, бе началник и главен организатор в Търновско през 1875 год. Няколко дена след избухването на въстанието в IV революционен окръг (Средногорското или Априлското въстание), въстанаха и българите в Малешевско.

Въстанията в Босна Херцеговина и България и последвалите ги жестокости при потушаването им предизвикаха посланишката конференция в Цариград, която се събра на 23 декември 1876 г. и трая до 20 януари 1877 г. За умиротворението на поменатите области пълномощниците на шестте велики сили беха изработили един проект за реформи, който установяваше известно самоуправление на България и Босна Херцеговина под гаранцията на Европа. Първия член на проекта за „органически устав“ на България, гласи, както следва:

„От долноузначените територии, и съгласно тук приложената карта ще се образуват два вилаята (области), които ще бъдат управлявани по начин изложен подробно по-долу.

Източния вилайет, който ще има за главен център Търново, ще бъде съставен от санджаци: Русчушки, Търновски, Тулчански, Варненски, Сливенски, Пловдивски (с изключение

на Султан Ери и Ахъ Челеби) и от казите Лозен-Градска, Мустафа Пашанска и Къзъл Агачка.

Западния вилает, който ще има главен град София, ще бже съставен от санджаците Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (с изключение на двете южни кази, част от Серския санджак (трите кази на север) и казите Струмишка, Тиквешка, Велешка и Костурска.

Начело на всеки област трябва да стои един генерал-губернатор, християнин, турски поданик или чужденец, назначаван за пет години от Високата Порта съгласно на Великите сили. Областите се делят на санджаци, санджаците на кантони (нахии), а последните се състоят от общини. В основата на всички административни единици е поставен принципа на самоуправлението — чрез изборни тела. Съдебната власт трябва да се повери на независими от администрацията съдии. Една европейска комисия ще бди за прилагането на органическия устав.

От протоколите на конференцията се вижда, че най-големи възражения са направили турските представители относно границите на българските области, против назначаването на християнин генерал губернатор и срещу образуването на европейска контролна комисия. Поради последните два пункта, които Високата Порта отхвърлила, конференцията се разтурила.

За нашата задача тук е нужно да цитираме само тези пасажии от протоколите на цариградската конференция, които се отнасят до границите на България и то, за краткост, не всичките.

„По повод на чл. 1, който показва границите на двете нови области, които ще се образуват, Савфет паша казва, че турското правителство не може да приеме предложените граници, че от сегашните граници не е излезло нищо лошо, че последните събития не са имали за причина съществуващите граници и че има народности, които не ще се съгласят с новото разпределение на казите ¹⁾“.

Лорд Салисбъри, като забележи, че в новото деление се е гледало да се съединят, колкото е било възможно, еднаквите богослужения и народности, Едхем паша отговори, че той отхвърля делението по племена, защото турското правителство се стреми към сливането на тези племена, а не към разделението им ²⁾.

¹⁾ Протоколите на Цариградската конференция с Лондонския протокол. Превел от френски Т. Икономов. Варна 1885. Протокол № 2 16/28 декември 1876 год. стр. 37.

²⁾ Пак там стр. 38.

... Устав за България. Г. г. пълномощниците казаха, че това заглавие нищо не значело. От прочитанието, обаче, на първия член от тоя проект става явно, че резултата от предлаганото разпределение не може да бъде друг, освен да се групират пржснатите по Европейска Турция българи в двете области и да се придаде на българския елемент в тях преобладаващо влияние

Како оставям на страна неудобството за турското население, което населява много от казите на предполагаемите нови области, и без да гледаме на още по важните неудобства за самото българско население от протаканието на таквази област, която се простира от Видин до вратите на Солун, турските пълномощници ще помолят конференцията да обрне внимание върху туй обстоятелство, гдето предложението разделение обгръща в пределите на тия области, в които ще преобладава изключително българския елемент, части от такива места, които сж населени с гръци. Наистина, устава се е погрижил да превари това неудобство, като е постановил, че в администрацията на подобни кантони ще се употребява и гръцкия език; при все това самото туй обстоятелство показва много добре, че по отношение към етнологическото деление на населенията, труда на конференцията не е последователен, не е верен на идеята, която може да се приведе в негова полза, в полза на такова разделение!)*.

В отговор на първия турски делегат, италианския посланик граф Корти, от свое име и от името на другите пълномощници, чете следната декларация:

Пълномощниците на силите поръчителници не могат да се съгласят и с това, че техните проекти за устава на областите надминават границите на приетата от силите и Портата за основание на конференцията програма. Според думите на самата програма, Портата и силите сж се задължили да устроят в Босна, Ерцеговина и България таквази местна или административна автономия, чрез която може да се разбира система от таквизи учреждения, които ще дадат на населението не само възможност и право да контролира своите собствени дела, но тжй сжщо и гаранции против произволите на властта

Ако пълномощниците на силите биха имали на ум да приготвят за българите едно привилегировано положение, тогава по-добре щеше да бъде да се образува само една област; но в своите предложения за двете области и за изменение на административните граници, те не са имали пред очи, освен да съберат и сгрупират различните кази, в които се случиха толкова печални събития, които възбудиха за-

*) Из речта на Савфет паша, протокол № 5, стр. 62.

конно състрадание у целия свят и гдето сегашния ред се е показал невъзможен и нетърпим¹⁾.

На турските възражения за границите отговорил и маркиз Салисбъри:

„Тем (на пълномощниците) е било възложено да доставят гаранции против лошото управление в България. Думата България не означава един пояс с определени географически граници. Като съ го издължували по приетия от тях практически начин, пълномощниците са били длъжни да имат пред очи произхождението на това название и смисъла, в който е било употребено. Така са се определили границите, в които трябва да действа комисията.

Под грижите на конференцията не са подлежали местата, в които българското население не преобладава, както и местата, които не са били подложени на действията на лошата администрация, която бе причината на станалите през миналата година излишества и злочестини.

Това название България е забранило на пълномощниците да прострат своите препоръчвания над голема част от Одринския, Солунския и Призренския вилаети. Нуждата да изключат тези пояси от действията на техните уставы е накарала пълномощниците да начертаят новите административни граници. Ако не беха го направили, те щеха по справедливост да заслужат укорите на турските пълномощници, че са се отстранили от английската програма и са приложили гаранциите против лошото управление в България и на места, които не са български²⁾.

Турция не възприе решенията на Цариградската конференция и се дойде до руско-турската война. Последната се завърши със Сан Стефанския договор за мир, в член 6-и на който четем:

„Обсега на Българското княжество е посочен, в главни черти, на тук приложената карта, която ще служи за основа при окончателното разграничение. Като оставя новата граница на сръбското княжество, линията ще върви по западната граница на казата Враня до веригата Църна-гора (Скопско). Като завие на запад, линията ще следва по западните граници на казите Куманово, Качаник, Тетово, та до планината Кораб; от там по реката Велешница, та до сгедението ѝ с Черни Дрим. Като тръгне на юг по Дрим и сетне по западната граница на казата Охрид към планината Лин, границата ще върви по западните предели на казите Корча и Старово дори до планината Грамос. След това, през Костурското езеро, граничната линия ще отиде до р. Мегленница и по течението ѝ ще мине на юг от Енидже-Вардар, и от ус-

¹⁾ Протокол № 6. стр. — 71, 72, 73.

²⁾ Протокол № 6, стр. 83.

тието на Вардара и по р. Галик ще се насочи към селата Парга и Сарай-кой. От там, през средата на езерото Бешик до устието на реките Струма и Места по морския брег, — та до Буру-гюл...¹⁾

Англия се обявила решително против Сан-Стефанския договор и наложила ревизията му на Берлинския конгрес. Според протоколите на последния съществени възражения, изказани от втория английски делегат Маркиз Салисбъри¹⁾ досежно границите на България, се свеждат в следните три точки:

1) Унижава се Турция и се прави съвършено зависима от държавата, която е наложила този трактат.

2) Гръцкото племе, което населява много места от нова България, ще бъде подчинено под славяните, с които отношенията им не са никак приятелски, та е вероятно гръцкия език да изчезне и племето ще бъде погълнато.

3) Създава се нова морска сила, нещо, което не ще се посрещне добре от морските сили.

Втория руски делегат граф Шувалов в отговор казал, „че пределите на България по Сан-Стефанския договор и тия в Цариградската конференция почти съвпадат. Тия предели имат туй преимущество, че са очертани от представителите на Европа и са съобразни, от друга страна, с етнографските предели на българския народ.“

Решенията на Берлинския конгрес беха посрещнати с негодувание и протест от всички българи. През есента на същата година²⁾ в Разложко, Джумайско и Мелнишко избухна въстание. От тези решения се погнуси и бившия пръв министър на Англия Уилям Гладстон, който по този повод е заявил в парламента:

„Сега може да се каже, много основателно за пръв път, че в момента на тази голема криза в историята на човешките съдбини, по-добре би било за каузата на правдата и на свободата, да не е имало английски народ на този свят“³⁾.

Берлинския конгрес остави Македония под предишното владичество, като с чл. 23 задължаваше Турция да въведе реформи.

Така се роди Македонския въпрос, като отделен въпрос на Балканите.

¹⁾ Маркиз Салисбъри представляваше Англия и в Цариградската конференция.

²⁾ 1878

³⁾ Адолф д'Авил. Преговорите относещи се до Берлинския трактат 1875—1886 г. Варна 1899 г. стр 361.

Народността на старите македонци

1

Македония, както и Епир, в старо време не се е смятала географски като част от Елада. Според Скилакс 33 Елада почва от Амбракийския залив наватре 3) Сжщият периегет 4), като изброява гръцките градове в Македония, изрично добавя, че са елински и ги дели от македонските. Според друг анонимен периегет 5) Македония почвала на север от прохода Темпе (дн. Ликостомон).

Границите на Македония Страбон 6) определя така: „Македония към запад се ограничава от брега на Адриатическо море, към изток от успоредна на тоя брег меридионална линия, която минава през устието на р. Хебър (Марица) и града Кипсела; към север от мислима права линия, прокарана през планините Бертиск (североалбански Алпи), Скардос (Шар), Орбел, Родопи и Хемус (Стара планина). Тия планини почват от Адрия и се простират по права линия до Евксинския понт, като образуват към юг един голям полуостров, който обхваща Тракия, Македония, Епир и Ахея. Към юг Македония се ограничава от Егнатиевия път (Via Egnatia), който върви от Дирахион (Дурацо) към изток до Тесалоника. Тая фигура на Македония се доближава твърде много до паралелограм“.

Тук Страбон има пред вид приблизително римската провинция Македония. 7) На друго място — той различава 8) по точно вътрешната планинска област, горня Македония (Линкестиди, Пелагония, Орестиди, Елимея от долня Македония, която едно време се наричала Ематия. 9) Последната се напоява от долни Халиакмон (Бистрица) и Аксий (Вардар); по-важните и градове били Едеса (Воден), Пела (дн. Постол) и Бероя (дн. Бер). Южната част на тая равнина до морето между р. Лудия (Мжгленица) и Бистрица се наричала Ботиея“).

1) Това изтъкна напоследък и Philippson, Geogr. Zeitschr. 24 (1918), 140.

2) Сжщата граница се има пред вид от Herod. VIII 43. Cp. Nilsson, Studien zur Gesch. des Epeiros 4.

3) Geogr. Gr. Min. I 52.

4) Geogr. Gr. Min. I 230.

5) VII fr. 10.

6) Hahn, Alban. Studien 217 стр.

7) Strab. VII 7,8.

8) Strab. VII fr. 11.

9) A. Struck, Maked. Fahrten II 14.

Названието Ематия ¹⁾ имало първоначално само физическо значение, а не етническо. По долини Вардар до морето Илиадата познава пеонци, които проникнали тука откъм северозапад и покорили по старото тракийско население: по-късно от тука ги изгикали македонците. ²⁾ Тука навярно гръцките колонисти се запознали и с името Македония, което първоначално означава само областта между Лудия и Вардар ³⁾ Тая област с течение на времето била разширявана постепенно, към всички посоки; в края на Филиповото царуване Македония се простираше на з. до Илирия (до планината *Boius* и Охридското езеро), на изток до р. Места, и покрай брега чак до Хелеспонт; Пеония на с. и Халкидика на юг влизали в нея; към Гърция тя граничила с Епир и Тесалия. Гръцките колонисти, които се поселили по македонско-тракийския брег нарекли крайбрежните области по имената на тракийските племена. Тия области са: *Пиерия* на ю. от Халиакмон в северните и източни подножия на Олимп; тука се намират развалини от значително селище при днеш. Палатица (антична *Balla*?). ⁴⁾ *Мигдония* — източно от Вардар с гръцката колония Терма на Терлейския (Солунски) залив. Като отделни области на Мигдония се споменуват *Антимунт* на ю. от Кисос (дн. Хортач) и по-на север *Крестония* по изворите на р. Ехедор (дн. Галико). Източно от тия области, към Струма, се намирала *Бисалтия*.

Вътрешна планинска Македония обхващала главно следните три по-големи области: *Орестид* по горното течение на Халиакмон, с средище градът и езерото *Seletrum* (Костур). Областта на север от Орестид, напояван от р. Еригон (дн. Черна), се наричала *Линкестид*, като главен град на която по-късно се явил Хераклея Линкестийска или Пелагония (Битола). На ю. от Орестид по средното течение на Халиакмон се простира *Елимея*. ⁵⁾ От другите по-маловажни области ще споменем Пелагония северно от Линкестид, границите на която не могат точно да се установят ⁶⁾; после *Еурдея* (островско и Кайларско); *Тимфея* и *Паравия*, разположение на границата към Епир по горното течение на р. Аоус (Воюса) ⁷⁾

Преди да говорим за заселването на македонците в историческите им жилища, трябва да хвърлим набързо поглед

¹⁾ Oberhummer у Pauly-Wissowa V 2480.

²⁾ Tomaschek, Thraker, 113 сл.; Kretschmer, Einleitung 246.

³⁾ Ср. Herod. VII 127.

⁴⁾ Struck, ц. м. 43.

⁵⁾ За топографията на тия области ср. Wace, *Annals of the Brit. School, Athens* XVIII, 166. По-важните антични свидетелства вжрху тях са указани у М. Besnier, *Lexique de Géogr. anc.* под съответните думи.

⁶⁾ Ср. Heuzey, *Miss. archéol. de Macéd.* 307.

⁷⁾ Kaerst, *Hellenismus* I 161 сл.

върху по старото население на Македония. В тая страна намираме разнообразни племена, които се наслоявали едно върху друго, додето най-после влезли в съгласие на македонския народ.

Най-старото население на Македония, по всека вероятност, е сродно с онова население, което обитавало М. Азия, островите на Бело море и Елада, преди да дойдат в тия места индоевропейски племена. Това население в историческо време се представя от малоазийските племена: кари, лики, лиди, килики и пр., с които сж сродни и Хетитите от източна М. Азия.

И в Македония това староседелско население е оставило следи както ясно личи от местните имена, които сж образувани с негръцки приставки: -нда, -ндос, -нтос, -ассос, -иссос, (-аса, -исо). Дори и имена с еднакви корени се срещат и в М. Азия и в Македония: напр. македонският град *Алинда* се среща и в Кария; *Арниса* в Еордея ни напомня *Арна* в Ликия; езеро Болбе (Бешик-гйол) — града Болбе в Ликия и пр. И гр. *Оликт* носи предгръцко име¹⁾.

Към това население трябва да причислим и *пелагонците* (Битолско), чието име се свързва с *пеласгите*, едно предгръцко племе, което живеяло в Тесалия, а може би към него принадлежат и еордеите и ботиите.

Съществуването на население от прединдоевропейски произход в Македония се потвърждава и от антропологическите изследвания. К. Дрончилов²⁾ е констатира, че в южната част на западна Македония се среща и до днес един тип, който показва антроположки белези, характерни за предноазийския или хетитски тип. Проф. Ф. Лушан е установил, че този тип, разпространен днес главно в предния Азия, е съществувал в тая страна още в предисторическо време.

По-късно върху това староседелско население се наслоили тракийски и илирийски племена. Между тях трябва да споменем бриги (фриги), следи от които срещаме в Ематия (Вардарията), около Охридското езеро, при планината Бермион (Докса) и пр. Източно от тях чак до Струма се установили едонски племена, които сжщо принадлежат към тракофригийската група, напр. мигдони, крестони, бисалти и пр.

Към илирийските племена трябва да причислим преди всичко леонците,³⁾ чието име се е запазило в дн. македонска област *Пиянец*. Те завзели голяма част от Македония; Илията ги познава по долини Вардар; към север граничили с Дардания; градовете Стоби (при Грацко) и Билазора (Велес-били леонски. Към запад достигали до планините Бигла-

¹⁾ Ср. подробно у А. Fick, *Vorgriech Ortsnamen* 151.

²⁾ Год. на Соф. Унив. XVII 169.

³⁾ За тях ср. моята книга *Леония*, Георг. библ. № 3.

Баба и Суха Гора. Към и. те се проснали в долините на р. Astibus (Брегалница) и Pontos (Струмица). От долня Струма изгонили медовитините и се установили там; тука намираме пеонски племена: пеопли (Παιόπλοι) южно от Демир Хисар и сириопеоици (Σιριοπειόνες, Σιρραίοι) с център Сирус (дн. Серес).¹⁾

Горензброените племена сж били покорени от завоевателите македонци, които в неизвестно време от северозападната планинска област се спуснали в долня Македония. Какво е потеклото на македонското племе?

II.

Вжпросжт за националноста на старите македонци винаги е будел най-жив интерес между учените и е бил разглеждан много пкти. И това е лесно обяснимо. Гржките джржавници в IV в. пр. Хр., разпокжсани и изтощени поради вътрешни и външни борби, не били вече годни за творчество в политическа област. Елинизмжт вече бе почнал да губи силата си; „в него вече се проявява това отслабване от излишжк на субтилност, което ще бжде византинизмжт“²⁾ Без Македония Елада скоро щеше да стане плячка на келти и илирийци, а пжк малоазиатска Гжрция щеше да си остане под персийско иго. Завоеванията на Александра спасиха елинизма и отвориша обширни области за неговото разширение. С Александра се почва нов период в историята, почва се развитието на тжй наречената еленистична култура, която наистина не е чисто гржка, примесена е с чужди елементи, но затова пжк е изиграла голяма историческа роля. Тая култура упражнява влияние до днешен ден, защото формите, в които елинизмжт излезе дотогавашните резултати на гржкото културно развитие, сж станали чрез посредничеството на римляните и християнството достояние на всички европейски народи³⁾.

Ако се установи, че македонците не сж били сродни с елините, ще трябва да признаем, че древната гржка история се завжршва с края на сюзническата война (355 г.), когато Атина изгубва напълно политическата си мощ⁴⁾. В противен случай пжк ще кажем, че Филип обединил своя (гржкия) народ, а Александжр основал гржкото всесветско владичество⁵⁾.

И тжй, какви сж били македонците, главните носители на еленистичната култура? Требва да се признае, че не при-

¹⁾ Tomashek, Thraker I 13 сл. За сириопеоиците ср. Maluri, Rendiconti Lincei 1911, 639.

²⁾ Reinach, Hellenisation du monde antique 170.

³⁾ P. Wendland, Hellenistisch-röm. Kultur, 2 изд., стр. 4.

⁴⁾ Така Ed. Meyer, Gesch. des Altertums V.

⁵⁾ Така Beloch, Griech. Gesch. II—III.

тежавме достатъчно материал, за да отговорим положително на тоя въпрос: старите автори само пълномогат засегат въпроса за етнографическото положение на македонците и тия оскадни сведения често пъти не допускат съвсем сигурни заключения; при това се прибавя и обстоятелството, че от езика на старите македонци сж запазени много малко следи.

Казахме вече, че по тоя въпрос владее големо разногласие в новата историческа литература. Така напр. известният историк *Ed. Meyer*¹⁾ мисли, че старите македонци сж част от гръцкия народ, която останала в по-старите жилища, изгубила току-речи напълно връзката с главната част на нацията и за това не се причислявала към нея. Това мнение, което беше изказал още *O. Abel*²⁾, днес се защитава от много историци и езиковедци, напр. *Hatzidakis*³⁾, *Blach*⁴⁾ и др. Цело съчинение по тоя въпрос написа *O. Hoffmann*⁵⁾. Той мисли, че македонският народ принадлежи към една група гръцки племена, които живеяли при Пинд в северна Тесалия, и по горното течение на Халиакмон (Бистрица) се врезвали в илирийска област. Към тях принадлежат и тимфеите, оресите и елимиотите. От тях се отделили македонците и в неизвестно нам време по долното течение на Бистрица слезли в равнината между Еге (Едеса, Волон) и Пела. Там те срещнали илирийско-тракийско население, което било покорено; теждра в времето на Архелая това население влезло в организираната от него пехота (пезетери); естествено е, че отделни думи от тракийския и илирийския език били заети от македонците. Но още преди Архелая македонската държава се състояла от съединение на разни племена под властта и ръководството на гръците-македонци и техният болярство; последните винаги се чувствували като гръци, говорели гръцки и когато Елада фалирала в политическо отношение, те се явили като спасители на единското обединение. Те дори издигнали като държавен език, не своя говор, ами атически, защото разбирали, че в Гърция съществувал един духовен център, който надминавал всички, именно Атина. *Хофман* е на мнение, че македонският диалект е близко сроден с тесалийския.

Срещу това стоят други мнения: *K. O. Müller* приписва на македонците илирийско потекло⁶⁾, което се поддържа от

¹⁾ *Gesch. des Alt. II 66.*

²⁾ *Die Makedonen. 1906.*

³⁾ *Griech. Gesch. I 22, 43, III 1, 1 сл.*

⁴⁾ *Zur Abstammung der alten Makedonier. Athen 1897; сжия в Етнографически вѣстник, 1910/11, стр. 87.*

⁵⁾ *Makedonien von Philipp, 91 сл.*

⁶⁾ *Über die Wohnsitze, die Abstammung und die ältere Gesch. des Maked. Volkes. 1825 г., стр. 34 сл.*

G. Hahn¹⁾, H. Hirt²⁾, Ad. Reinach³⁾ и др. Особено внимание заслужава мнението на Керст⁴⁾, най-добрия познавач на елинистичната история, с което ще се запознаем по-доле; твърде обективно разглежда въпроса и W. Tarn⁵⁾

Требва да споменем и мнението на Lehmann-Haupt⁶⁾, според когото македонският език трябва да се схваща като междинен член (Zwischenglied) между гръцкия от една страна и трако илирийския от друга.

Нека видим най-напред, какви заключения могат да се извадят от свидетелствата на старите автори. Тукидид⁷⁾, който добре познавал Македония и дава ценни сведения за нея, ясно отделя македонците и епирските племена от елините; първите той нарича „варвари“, в смисъл на племена, които не говорят гръцки, а варварски, т. е. непонятен език⁸⁾. Треба именно да изтъкнем, че елините около половината на V в. още не се сметали като по-горе стоящи в културно отношение от тъй-наречените варвари (перси, египтяни и пр.). Телпхриа към края на V в., когато гръцките разбрали, че с своята демократическа уредба, свободното си искусство и научна мисъл стоят по-горе от източните народи, думата варварин добива презрително значение и почва да означава всички, които нямат елинско образование⁹⁾.

И на друго място (IV 12 сл.) Тукидид дели изрично македонците от живущите в Македония елини. Херодот (V 20) нарича царя Александра I „елински мъж, началник на македонците“, от което ясно се вижда, че той не смета македонците като едноплемени с гръците. И Демостен в речите много пъти¹⁰⁾ нарича Филипа и македонците варвари; с право новите автори не отдават голямо значение на неговите думи, диктувани от партизанска страст; ала не можем да отречем, че на същото мнение са били и повечето от атинците, които слушали неговите речи¹¹⁾. Но да оставим Демостена. За неговия съвременник Исократ, никой не може да каже, че е бил

¹⁾ Albanes-Studien, I 215 сл.

²⁾ Indogermanen, I 149; II 602.

³⁾ Hellenisation du monde antique 17.

⁴⁾ Gesch. des Hellenismus I, 154 сл.

⁵⁾ Antigonos Gonatas, стр. 175 сл.

⁶⁾ Pauly-Wissowa-Kroll. Realenc. XI 425; ср. и Einl. in die Altertumswiss. III 121 сл.

⁷⁾ II 80, 5; 81.

⁸⁾ Ср. Eichhorn, Βάρβαρος quid significaverit, (Дисерт. Лайпциг) стр. 40; Nilsson, Studien zur Gesch. des Epeiros 4.

⁹⁾ Nilsson ц. м. 4; H. Werner, Neue Jahrb. klass. Alt. 1918, I 394.

¹⁰⁾ Hanp. Phil. III 32; Olynth. III 16, 24; de falsa leg. 305, 308; de cor 185.

¹¹⁾ Lenschau, Jahresber. der klass. Altertumswiss. 1904, 249: „Sicher hatte Demosthenes, der es liebte seinen grossen Gegner und dessen Volk als Barbaren hinzustellen, das Gefühl der Zuhörer auf seiner Seite“.

политически противник на Македония. В своята реч (V, 107 сл.), в която съветва Филипа да обедини гръцките сили и след това до се обърне против Персия, той никъде не казва, че македонците сж гърци. Напротив съвсем ясно е, че Исократ смета гръцки (т. е. произходящ от Херакла) само царския род, а македонския народ нарича „другоплеменен“¹⁾. Срещу такива изрични свидетелства мненията на новите автори²⁾ не могат да имат никакво значение.

Привържениците на тезата за елинското потекло на македонците привеждат и някои свидетелства от по-късните автори³⁾. Така у Полибия⁴⁾ акарнанецът Ликиск говори на лакедемонците: „Тогава вие се борехте за хегемония и чест против ахейците и нашите едноплеменици, македонците, предводжани от Филипа; а сега предстои на елините война за поробяване против другоплеменни хора (т. е. римляните), които мислите, че сте ги повикали против Филипа, а забравяте, че сте ги повикали против самите вас и против цела Елада“⁵⁾. На друго място се казва⁶⁾, че етолийците, акарнаците и македонците имат един език. Филип V, синът на Деметрия, сключил съюза с Ханибала в име на македонците и останалите елини⁷⁾. Ала тия свидетелства произлизат от по-късно време (II в. пр. Хр.), когато Македония била вече напълно елинизирана⁸⁾; те не доказват нищо за по-старото време; иначе би требвало да сметаме гърци и елинизираните траки, които в византийско време вече не били различавани от елините. Нека не забравяме, че сжщият Полибий⁹⁾ числи между елините и епирските племена, за които вече е доказано, че не сж от елинско потекло; у сжщия автор за етоляните се казва, че повечето от тях не сж елини¹⁰⁾. Не доказват нищо и другите свидетелства, които цитува Хаджидакис, та затова не ще се спираме върху тях¹¹⁾.

За македонския език дава интересно известие историкът от първия век сл. Хр. Курций¹¹⁾, който говори за процеса на Филота пред събранияето на войската, която се сж-

¹⁾ За основателя на македонската династия казва Исократ V 108: „Поради особената му разумност в тия неща случи се, че и царството му се отличава тажрде много от другите; тжй като той единствен от елините поиска да властвува над другоплеменен народ.“

²⁾ Harnp. Abel, *Makedonien* 267; Hadjidakis, 46.

³⁾ Beloch, *Griech. Gesch.* III 1, 2.

⁴⁾ IX 37.

⁵⁾ Polyb. у Liv. 31, 29.

⁶⁾ Polyb. VII 9, 3. 5. 7.

⁷⁾ Cp. Witkowski, *Jahresber. klass. Alt.* 120, стр. 186.

⁸⁾ IX 38.

⁹⁾ XVIII 5, 8.

¹⁰⁾ Cp. моята статия в „Минало“, год. I, стр. 159. За местото у Liv. 45, 30, cp. Hahn, ц. м. 226.

¹¹⁾ Curt. II, 9, 35.

стои от македонци и гърци. Александър произнася обвинителната си реч против Филота, след което Филота отговаря: „Освен македонците присъствуват мнозина, които, мисля, по-лесно ще разберат думите ми, ако употреба същия език на който говори ти (т. е. гръцки), и то с цел, вервам, да се разбере речта ти от повече души“. Тогава царят каза: „Виждале ли, че Филота дори е обхванат от презрение към отечествения език“ (т. е. македонски)? От това место Белох (Gr. Gesch. III 1, 3) заключава, че македонците разбирали гръцки (т. е. атически) и че гърците, които участвували в събранието тоже могли да разбират една македонска реч, ако и с известна мъжа; значи разликата между атическия и македонски език била само диалектична. Ние мислим, че в дадения случай нема големо значение обстоятелството, че гърците не разбирали македонски, защото от това не може да се заключава нищо за характера на македонския език: северния германец не разбира езика на швабския селянин, ако и да е немски¹⁾. От гореказаното место следва наистина, че македонците в войската разбирали гръцки, защото Филота би постъпил глупаво, ако би се защищавал пред съдиите си на език, тем непонятен. Ала доказва ли това, че народът в Македония в времето на Александра бил гръцки и говорел дома си гръцки? Мислим, че не. Ако и болярството да е било вече погърчено, народът си е говорил още македонски²⁾.

По-нататък³⁾ Филота казва, че родният македонски език вече излезъл из употреба поради сношенията с други народи, и че и победители (т. е. македонците) и победени требвало да учат чужд език (т. е. гръцки). На друго место⁴⁾ на Филота се прави упрек, че ако и да бил македонец, сношавал са с синародниците си чрез преводчик. Види се, че боляринът Филота получил напълно елинско образование, та не разбирал вече езика на простия македонец⁵⁾.

Тия известия у Курций явно доказват, че македонския народен език не бил гръцки⁶⁾, ала длъжни сме да признаем, че сведенията на Курций за катастрофата на Филота не са твърде достоверни⁷⁾; тъй щото и в тоя случай заключението за характера на македонския език не може да бъде напълно сигурно.

1) Kretschmer, Einleit. Gesch. Griech. Spr. 285.

2) Witkowski, Jahresber. klass. Alt. 120, стр. 186.

3) VI 10, 23.

4) Curt. VI 11. 4.

5) Ср. и думите на Александра, VI, 9, 36: *sed dicat sane, utcumque ei cordi est, dum memineritis aequae illum a nostro more quam a sermone abhorrere*, от които се вижда, че Александър не се е чувствувал като гърк.

6) Така мисли и Treidler, Arch. Anthropol. N. F. XVII 114.

7) Това изтъква Kaerst, I 156.

При тоя характер на старите сведения за македонски език, за езиковедца имат много по-голема цена останките, запазени от тоя език. Трябва да забележим, че надписи на македонски език още не притежаваме. Ако македонците сж имали зачатки от своя писменост, те сж били много рано задушени от елинизма. И тжй, от тоя език ни сж останали местни и лични имена, освен това *глоси* (думи), които били сжбрани в речника на *Америас* от Македония, който живеел в Александрийско време.¹⁾ Всичкият тоя материал е сжбран в горекананото сжчинение на О. Хофман. Разглеждайки подробно запазените глоси, той дохожда до заключение, че от 39 глоси само при 15 е възможно сжмнение, че не сж гржчки;²⁾ другите били уж явно гржчки. Ала критиката³⁾ направи Хофман не обоснован упрек, че бидейки предубеден, че македонскиот език е гржчки, при обяснението на думите търси само гржчки елементи и не джржи достатжчно сметка за възможността, че могат да се намерят други по-правдоподобни тжлкувания чрез сжпоставка с другите индоевропейски езици.⁴⁾ Значи, при по-внимателно проучване ще се докаже, че някои от глосите, които Хофман смета сигурно гржчки, сж сжщо тжй „македонски“, както и другите, които той не може да обясни чрез гржчки.

Особно Хофман напиря на това, че и думите от катандневния живот, флората и фауната, сж повечето гржчки, и не могат да бждат заети. Но ние забележихме вече на друго место,⁵⁾ че ромжнският език с своите заемки от славянски показва, че относително последните нема определени граници: могат да бждат заети и най-обикновени и най-необходими думи.

Че имената на някои служби (джржавни и военни) сж гржчки, това не може да служи за аргумент да доказваме, че македонският език бил гржчки, защото тука трябва да джржим сметка за възможността, че тия термини сж вжведени от македонските царе, които сжзнателно насаждали гржчка култура в Македония; така ще да е случаят с „другарите“

¹⁾ Цитувани в речника на Хесихия.

²⁾ Не могат да се обяснят от гржчки напр. следните думи: *αγοα* (гора); *abagna* (роза) *daryllos*, (джб), *aspris* (едие вид джб: ср. Фасмер, ц. м. 28); *alisa* (топола); *altē* (глиган); *esterikai* (особен род кучета); *goda* (вжтрешности, чжрва); *gabala* (глава; ср. Fick, Z. vergl. Sprachf. 42, 147; Фасмер 28); *berron*, *birroz* (гжст), *argella* (стая за баня); *izela* (на здраве, на добжр час); *addai* (процен, аржш), *garkan* (жезжл); *gabena* (тарелки, Fick. ц. м. 147); *adiskon* (некакво смесено питие); *dramis* (пресен хлеб); *babren* (маслена утайка); *lakedama* (солена чорба: Fick, Wochenschr. klass. Phil. XXIII, 1906, Стр. 1279); *koios* (ччсло) и пр. Некои от тия думи обяснява с албански сжпоставки G. Hahn, Alban. Stüd. I 227.

³⁾ Ср. напр. Thumb, Neue Jahrb. Klass. Alt. XIX, 1907, 76 сл.

⁴⁾ в примери у М. Фасмер, Журк. Мин. Нар. Просв. Янв. 1908, отд. за кл. филол. стр. 22 сл.

⁵⁾ Rev. ét. Grecques XXIII стр. 244 сл. — Ср. W. Tarn, Antigonos Gonatas 180.

(*hetairoi*) на царя, Но и в тая област има запазени чисто македонски следи, както напр. *skoldos* (сѣдебен чиновник)).

Както виждаме, глосите не стигат, да се докаже елинския характер на македонския език; по-скоро те говорят в смисъл, че той е бил смесен език.²⁾ Това е мнението на такива видни езиковедци като А. Меје,³⁾ А. Тумб и П. Кречмер. Последният признава, че остатъците от македонския език силно се отличават от гръцки. Тука принадлежи напр. заменяването на индоевропейските *medīae asplatae* с *mediāe*, а не с *tenue asplatae* както в гръцки. 4) Това явление сближава македонския език с тракийския и илирийския; илирийски характер носят и македонските суфикси —*issa* и —*st*—.⁵⁾ Но от друга страна Кречмер изтъква, че в македонския има немалко гръцки елементи, които не могат да се сметат всички като заети.

Изобщо Кречмер е на мнение, че от племената, които после в Гърция се обособили като елински, рано се отделило едно племе и се отправило към планинските местности на север от Тесалия; там то покорило тракийското и илирийско население и образувало с него един народ, който имал смесен език. 6)

На дълго разглежда Хофман и македонските лични имена и дохожда до заключение, че имената на князете, благородните, пълководците сж чисто гръцки, и особно сж близко сродни с *тесалийските*, както изобщо според него македонския диалект бил най-близък до тесалийския.

Но и тоя резултат едва ли може да се счита сигурен, защото, както бележи и Фасмер (ц. м. стр. 32), ние не знаем, дали носителите на тия имена сж били македонци по произход. И Тумб изтъква, че личните имена малко доказват; като аргумент в дадения случай би могли да служат само негръцките имена. Размената на личните имена е обикновено явление; Фасмер именно от тесалийския характер на собствените

¹⁾ Тълкуването на тая дума, което дава Хофман, се отхвърля и от Кречмера и от Фасмера, ср. Kazanow, ц. м. стр. 224. Не могат да се обяснят от гръцки и думите *kaustra* (макед. шапка) и *karisa* (дълго макед. копие); последната дума е може би прединдоевропейска (ср. Larisa; Fick, Wochenschr. klass. Phil. 1906, стр. 1279).

²⁾ Така и Kretschmer, у Gercke—Norden, Einleit. in die Altertumswiss. I² 539, дето е указана и литературата.

³⁾ A. Meillet, Aperçu d'une histoire de la langue Grecque 53, 272.

⁴⁾ Значи в македонския δ, β, γ отговарят на гръцките θ, φ, χ; напр. Βερενίχη вм. Φερενίχη, Ξανθικός вм. Ξανθικός; Γαλαδρα вм. Χαλαδρα. Обяснението, което дава Хофман на това явление се отхвърля от всички специалисти (Хирт, Тумб, Фасмер и пр.).

⁵⁾ С първия се образуват имена от женски род (напр. Makedonissa), с втория етнически имена (Diestai, Lynkestai и пр.). Литературата по тоя въпрос у Фасмер, ц. м. 35.

⁶⁾ Ср. и Kretschmer, Einleit. in die Gesch. der Griech. Spr. 283.

имена заключава, че повечето от тях сж заети от тесалийския, После не бива да се забравя при тълкуването на тия имена, че някои от тях сигурно сж изменени в гръцки уста въз основа на народна етимология, както ще да е случаят с името Пердика.¹⁾ Не изглеждат гръцки имената Аерменай, Биргин Крастон, Адай, Селевк и пр.

По-големо значение за решение на занимаващия ни въпрос могат да имат географските имена, които Хофман изобщо не разглежда. Има географски имена, особно в вардарската долина, които изглеждат гръцки; напр. Идомене, Аталанте, Гортиния, Европ, Алкомене или Алалкомене; после Верея (Βερεα) Еге, Аргос (в Орестиде) и пр. U. Köhler²⁾ е изказал предположение, че тия имена произхождат от старото елинско население, което обитавало областите между Тесалия и Аксий (Вардар), преди да бждат те наводнени от траките. Друго мнение изказва Групе.³⁾ Понеже някои от тия имена се срещат и в Беотия и понеже еврейско-беотийски сказания сж локализиращи по трако-македонския брег, Групе предполага, че именно гръцки колонисти, изтласкани на вътре в страната от по-сетнешни преселенски вълни, сж занесли тия имена в Македония. Това е вероятно, но не може да се докаже сигурно.

Ала има и друго. Не всички имена се признават сигурно гръцки. Така Βερεα е тракийско име, както ни показва Βερεа в Тракия (Augusta Traiana, Стара-Загора) и други град с същото име в Мизия.⁴⁾ И Еге (Αἴγα) едва ли е гръцко; с по-големо право могат да го сметаме илирийско, понеже в Епир имаме племе Егестен (Αἰγεταῖοι)⁵⁾ Гортиния е вероятно прединдоевропейско, може би и Европ.⁶⁾ Но по-важно е да изтъкнем, че повечето от географските имена в вътрешна Македония не сж гръцки, както вече имаме случай да изложим на друго място.⁷⁾

За подкрепа на тезата си Хофман навежда и имената на македонските месеци, които се произвеждат от имена на гръцки божески празници. Македонската календарна година почвала първоначално с есенното равноденствие и имала следните месеци⁸⁾: Dios, Apellaios, Audnaios, Peritios, Dystros, Xandikos, Artemisios, Daisios, Panamos, Lofos, Gorpaios, Hyperberetaios. Впрочем сам Хофман признава, че три от тях: Audnaios, Gorpaios,

¹⁾ Гърците силно изопачавали чуждите имена: ср. Фасмер, ц. м. 31; и литературата цитувана у Г. Кадаров, Пеония, 34.

²⁾ Sitzungbez. Berl. Akad. 1907, 270 сл.; ср. Г. Кадаров, Пеония 33. Против това мнение се изказа Maiuri, Rendic. del. Lincei 1910, 361.

³⁾ O. Gruppe, Griech. Mythol. I 210 сл.

⁴⁾ Oberhammer, у Pauly-Wissowa, RE. III 306.

⁵⁾ Nilsson, Studien Epeiros, 14. Tarn, Antigonus Gonatas 178.

⁶⁾ Пеония 33. Maiuri, ц. м. 1910, 363; 1911, 634.

⁷⁾ Пеония, стр. 34 сл.

⁸⁾ Hoffman, Makedonen стр. 100 сл.

Xandikos не могат да се тжлуват от гръцки. Kretschmer¹⁾ сближава Audnafoe, с поенското име Audoleon и илирийското Audata. Требва обаче да забележим, че от имената на месеците не бива да се вади заключение, защото — както казва сам Хофман — сведения за тях имаме от надписи и папируси от елинистическо време (от III в. нататък); а ние знаем, че македонците разпространявали в предна Азия и Египет гръцка култура и гръцкия общ език (Κοινή),²⁾ та никак не е чудно че намеряваме имена на гръцки месеци. Стари известия за македонския календар ние немиме.

Твърде е вероятно, че в Македония покрай заетите елински имена, се употребявали и народни имена, на месеците, както е случаят с европейските народи,³⁾ които сж заели латинските имена на месеците, но си имат и свои народни имена.

(Следва края).

ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ

Народността и родното место на Христофора Жефаровича

За потеклото на свещеник Христофора Жефаровича, когото сжрбите считат за свой пръв писател през XVIII век, доскоро се сждеше по ония данни, които той сам дава за себе си в надслова на преведената и издадена от него във Виена на 1741 г. „Стематография“, дето сж поместени гербовете на разни „земли Илирическогo царства“ заедно с образите на сжрбските крале, царе, светители и светии, а сжщо и образите на някои бжлгарски светии. В тоя надслов Хр. Жефарович се титулува „Илліріческо-раіанскій общій зографъ, любитель царства Илліріческаго“, но в сжщото време се нарича и „ревнитель отечества болгарскаго“, от което повечето сжрбски книжовници на чело с архимандрита Илариона Рувараца, а у нас всички на чело с М. С. Дринова заключаваша, че Христофор Жефарович бил родом бжлгарин, и дори се посочваше, че той се е родил нейде в юго-западна Бжлгария, т. е. в Македония. Впрочем има сжрбски книжовници, които счи-

1) Einleitung 247. — За Елемента αὐδο — ср. Maiuri ц. м. 336. Ксандикос трябва да се сближи с името на тракийското племе Ксанти (Ξάνθοι): ср. Tomaschek, Thraker I 41. — Boguslawski, Einführung in die Gesch. der Slaven 71 сравнява Gorpialos с слав. „srpen“ (от сжрп).

2) Ср. Witkowski, Jahresber. Klass. Alt. том 120, стр. 186.

3) Ср. M. P. Nilsson, Primitive Time—Reckoning 282 сл.

тат, че това си остава само като вероятно предположение, а други дори твърдят, че той е по народност сърбин, дори и грък.

Обаче починалият недавно професор на Казанския университет Н. М. Петровски още в 1910 г. събщи за няколко документи в едно дело под № 326 в архивата на руския св. Синод под надслов: „1754 го года сентября 7-го дня. По доношенію Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ о пожиткахъ священника болгаря Жефаровича, кои оставлены в Москвѣ подѣ охраненіемъ синодалнаго ризничего*“) — документи, от които не само се потвърждава българския произход на Хр. Жефаровича, но се и посочва родното му место.

От тия документи се научаваме следното.

В края на юний или нач. на юлий 1753 г. при заемащия тогава (1752 – 1761) поста на извънреден руски посланик в Виена, граф Г. К. Кейзерлинга, се явил „един тамошен от гръцко изповедание свещеник на име Христоф (?) Жефарович“ (вм. Христофор Жефарович), който му съобщил, че заминава за Москва, и му оставил завещанието си, написано на гръцки език, с подпис: ὁ ἱερεὺς Χριστοφόρος Τζεφάρωιτς (а в надслова на завещанието е написано Χριστοφόρος Τζεφάρωιτς) и с дата и место: Τοχαία 753 τοῦ μηνὸς 15. В Токай (сев.-изг. Маджарско) той пристигнал пжтем срещу деня, когато било съставено завещанието, и вече на следния ден имал намерение да замине оттам.

От завещанието се види, че имотът му състоял от пари, материи за църковни одежди, готови свещенически одежди, икони и книги, от което може да се заключи, че Жефарович е търгувал предимно със стоки от тоя вид, и поради това посочвал, от кого и отде още требвало да се потърсят недоплатени суми (в Землин, Темешвар, Колмарк, Букурещ, Иерусалим). За наследник на имота си той определял малолетния си сестриник „Данаила, който сега се намира в Соргоп“ (по немски Odenburg, град в западно Маджарско), а за негов настойник и управител на имота си до съвжршеността на наследника назначавал некого си Димитра Алексиевич (още Алексиев). На последния, като настойник на Данаила, се предписвало да го поддържа „в училището, докато се добре изучи, шест години“, „в твърде небогато състояние“. След завръщането на Данаила в Виена настойникът бил длъжен да го даде още за шест години в академията, за да се изучи на живопис. Само след изтичането на тия срокове Алексиевич, ако питомецът му има добро поведение, може да му връчи наследството. В завещанието, ос-

*) Н. М. Петровскій, *Serbica*. Къ биографіи Христофора Жефаровича. Извѣстія Отдѣленія рускаго языка и словесности Им. Акад. Наукъ, т. XV (1910), кн. 3.

вен Данаила, споменува се майка му, сестра на Жефаровича, и брат му, поп Протан (Продан?).

След като оставил това завещание у руския посланик в Виена, според изявленията на един гръцки търговец, Евстрати Юрев син Хаджиев (очевидно, българин, както това показва и презимето му) „българъ Христофоръ Зефировъ“ наскоро пристигнал от Виена в московския Богоявленски манастир на 5 август 1753 год. и почнал да иска от гръцкия търговец, полтавски жител, Константин Параскеев, който тогава се намирал в Москва, своите вещи, „които му били дадени за продан“ още в Виена, „а именно, едни архиерейски богати одежди“ и други предмети. Сже себе си Жефарович донесъл в Москва „пак тикива и други вещи“. В тоя град той „слезъл на квартира в същия Богоявленски манастир, и срещу 13 септемврий се поминал“. След покойника останали „донесените от него пари и вещи“. А по-късно, „имало след него останали живи в Турската област в православната архиепископия Салонска (вм. Солунска) в град Догриан (Дойран) същински брат свещеник и други сродници“, то Хаджиев имал намерение да ги извести за смъртта на Жефаровича, „като поиска от тях отговор“. Синодът се разпоредил щото останалият след Жефаровича имот отново да се опише и предаде за съхранение на синодалния пазител на ризницата, а Параскеев да се изнамери и да се изискат от него получените пари от продажбата.

Скобшил ли е Хаджиев на брата и роднините на Жефаровича за смъртта му, не се знае. Известно е само от донесението на граф Кейзерлинга с дата 16/27 юлий 1754 г., че „когато настояникът (Димитър Алексиевич) се научил, какво братът на гореспоменатия завещател Зефаровича, след като получил известие за случилата се смърт на брата му, заминал за Русия, за да направи недействително завещанието, той от попечение за своя питомец подал (на 26 юлий 1754 г.) до граф Кейзерлинга на височайше на Нейно Императорско Величество (Екатерина II) име прошение (с притурка към него заверка копия от горензложеното завещание), в което всеподателно молил, щото да бъде заповедано да се откаже на споменатия завещателев брат или пък и на другото некое, който иска да предяви себе си за наследник, в неправилното технико предложение и искане. Това прошение на настояника и заверената написана на гръцки език копия от завещанието граф Кейзерлинг изпратил в оригинали в Колегията (министерството на Външните работи)*. Въз основа на това Колегията препратила двата тия документи в Синода с просба да се разгледа тая работа.

На 19 октомврий 1754 г. Синодът постановил да се изпрати в Московската Синодална Контора указ, с който се предписвало, в случай че „братът или некои други роднини“

на покойния „ще искат останалия от Жефаровича имот в Контората“, то делото ще се реши съгласно завещанието на Жефаровича, „ако то, както и настояникът Алексиев след надлежните справки се окажат достойни за верване, и за решението да се съобщи в Синода. Указът бил издаден на 15 ноември 1754 г. и бил изпратен от Синода в Колегията на Вжишните работи, а пжк в един „репорт“ на Московската Синодална Контора до Синода се съобщава за получаването на същия указ от 15 ноември. От едно писмо на същата Контора до Синода от 27 февруарий 1756 г. се види, че никой от роднините на Хр. Жерафовича не се обръщал в Синодалната Контора да иска неговия имот, но се донася, че на 17 януарий 1756 г. „пристигналият в Москва от Виена българской нации Иванъ Петровъ“ представил документи, които удостоверявали, какво „душеприкащикът“ на Христофора Жефаровича, „Димо онъ же Димитрій Алексѣевъ Хафасъ“, му (Петрову) възложил да получи в Москва пазения там имот на наследодателя; той наистина бил „предаден нему, Петрову на изтеклія 30 януарий (с. г.) по списък с разписка“. Според едно извлечение от дневника на Синода от 22 април 1756 г., в тоя ден в Синода било изслушано донесението на Московската Контора за предаването на Жефаровичевия имот „българяницу Ивану Петрову“, а Синодът се разпоредил да се съобщи за това и на „Иностранната Колегия“.

От целата тая история за и около завещанието на Жефаровича остава вън не само от „вероятно предположение“, но и от всеко съмнение, че Христофор Жефарович, известен доскоро само като „илирическо расиански общ зограф“, любител царства илирическата“ и „ревнител отечества болгарскаго“, по народност бил българин, защото в горе-приведените документи той се именува „българ“, защото сам се е чувствувал такъв и се е наричал българин; освен това за всички лица които сж имали некакво отношение към неговото завещание или към изпълнението му, като довереника му Димо Алексиев (Алексов?), Евстрати Халжиев, Иван Петров, се изтъква в тях, че те сж били българи, и нийде не се явява нито един сърбин или грък. При тоя извод, понеже изрично се казва, че както брат му, поп Продан, тжй и всичките му сродници живеели в онова време в град Дойран, който през XVIII век и по-после до учредяването на Българската Екзархия наистина е влизал в областта на Солунската архиепископия, то оттука може да бъде само едно заключение, че и родното място на Христофора Жефаровича е бил същият тоя град—Дойран, дето не само за сърби и помен никога не е имало, но и гърците винаги от началото на църковната ни борба сж срещали силен отпор в будното национално българско чувство и съзнание на населението от Поляно-кукушката епархия.

30—XII—1921 г.

Търговията на Македония в края на XVIII век.

Македония нема само една блескава политическа история, която от Филипа и Александра, през Климента, Самуила и Крали Марко, се простира до освободителния подвиг от наши дни. Разположена на една част от европейския континент, която свързва изток и запад; изливаща водите на своите реки в едно море, което от най-дълбока старина е било огнище на култура и, следователно, път на търговска размена; надарена при това от природата с големи надземни и подземни богатства, тя има и една твърде интересна стопанска история.

Една кжса страница от тази дълга история ще се опитам да осветля тук, доколкото местото позволява; защото и за това малко време — краят на осемнадесетия век и първите три-четири години на деветнадесетия — има достатъчно изобилни материали, за да се напише една цела монография.

Сжс своя главен град Солун, едно от важните пристанища на Леванта — това име обхваща целия източен басейн на Средиземно море, с европейския, азиатския и африканския му хинтерланд — и с разнообразните произведения на своята земя, Македония е била тогава един важен пазар за европейската търговия на Изток. През първите векове на турското владичество, преди откриването на морския път през Добра Надежда, тази търговия, както се знае, е била в ръцете главно на венецианците и на дубровчаните, които черпеха от нея източниците на своето богатство и на своето могъщество; от седемнадесетия век почват да проникват французи, англичани, холандци, а по суша австрийци. Особено се засилиха търговските сношения между Турция и християнския свет в следното столетие, главно подир 1740 година. През тая година бидоха сключени нови капитулации с Франция, които гарантирали по-добре свободата на търговията и които съставяли „основната харта на френската търговия и френските поданници в Турция“ (*P. Masson, Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe—e siècle. Paris, 1911, стр. 260*). Една година по-рано биде подписан белградският мир, който тури край на големите войни между императора и султана и постави на по-здрави основи търговските сношения между Австрия и Турция (по суша, по Дунава и по море) уредени веднъж чрез пожаревацкия договор (1718).

Тия по-чести и по-уредени отношения, от една страна; от друга страна — растящия упадък на Турция, обясняват друг един факт с твърде важни последствия в живота на християнските народности: емигрирането на турски подан-

ници християни в европейските държави и все по-големото им участие в търговията и в стопанския живот въобще. Но за това ще говорим по реда му; нека отбележим тука, че според съвременните известия, напълно съгласни по между си, емиграцията от Турско е починала главно подир 1740 г. (вж. Д-р Н. Михов, Населението на Турция и България през XVIII и XIX В., Сборник на Бълг. Академия на Науките, кн. IV, 1915, стр. 315, 319 и др.).

Времето на по-усилено европейско проникване в Турция настъпва и ние виждаме, през втората половина на 18-и век, представени с свои консули в Солун следните държави: Франция, Англия, Империята (Австрия), Тоскана, Неапол, Швеция, Дания, Холандия, Венеция и Дубровник (*Tafel, De Thessalonica eiusque agro, Appendix, стр. 345*).

От консулски рапорти сж заимствуваии и сведенията за Македония и нейната търговия, които сж използувани в тая статия; те сж от два източници, френски и австрийски.

В края на 18-и век френски консул в Солун е бил Феликс де Божур, образован и деятелен човек. Проникнат от съзнанието, колко е важна източната търговия за неговото отечество, особено през време на революцията, когато Англия се е стремилa да измести Франция, той е проучвал основно условията, при които тя се извършвала, и всека година пращал в Париж по един общ рапорт; събрани, подредени и допълнени с други данни, тия рапорти сж издадени от него в два тома, *Tableau du commerce de la Grèce* (очерк на търговията на Гърция, Париж, 1800 г.), които сж едно подробно изучаване на търговията на Македония и на част от Гърция за един период от десет години (1787—1797). Божур е автор и на друга една книга върху Турция, *Voyage militaire dans l'Empire ottoman* (Военно пътешествие по турската империя, 1829) г. Познавал е страната, системата на управлението и нравите на населението и поради точността и достоверността на своите свидетелства е бил сигурен източник за ония автори, които сж писали за Турция в началото на 19-и век. Англичанинът Тронтон, който също е оставил едно ценно съчинение за устройството на Турция и е много придиричлив в своите оценки, казва за Божур, че е писал за Турция „много по-верно и много по-проницателно“ отколкото кой да е от другите автори, от които той се ползувал (*Thronton*, фр. изд. *Etat actuel de la Turquie*, Париж, 1812, т. I, стр. 393).

Това мнение на един съвременник може да се приеме без възражение. Книгата на Божур е един извжиредно надежен източник за изучаването на стопанското минало на Македония. Наистина, нейното име не личи в заглавието на книгата му: за тогавашната френска публика то е било по-малко познато, отколкото обожаваната от класицизма Гър-

ция. Но той определя доста точно границите на Македония, макар да не познава сжасем добре нейната топография и макар да си служи сжс стари географически наименования.

Македония, според него, е заградена в един басейн, който има вид на полукръг, диаметърът на който се опира на морето. Крайните точки на тоя полукръг сж: на изток планината Пангей (Кушница, Парнардэг), „която се простира от Кавала до склона на София“, т. е. до южните склонове на Витоша, която Божур означава с старинното име Скомиус. Тука е крайната северна граница на Македония. На запад тя отива до Шар (Скардус), „който върви по права линия от Битоля към Охрид“, а главната му маса опира на юг до Олимп (*F. de Beaujour. Tableau du commerce de la Grèce*, I, стр. 13 и сл.). В тия граници Божур дава на Македония 700,000 души жители. Тая цифра възприемат и другите автори. Малко по-късно обаче срещат се географи и статистици, които пресметат македонското население на не повече от 500,000 души (вж. у *Михов*, стр. 121, 125). Цифрата 700,000 души се явява пак в 1821 г. (у *Михов* стр. 118), а френският дипломат и историк Жюшеро, който е бил военен инструктор в Турция, дава 600,000 души, от които една трета мусулмани и две трети християни (*Juchereau de St Denys, Histoire de l'Empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, т. I, стр. 81). Разбира се, всички тия цифри сж приблизителни, както изтъква и сам Божур (I, 123 сл.): никаква статистика не е съществувала в Турция и населението се пресмета на културца или според наборните списъци на мусулманите, или според консумацията на житото, или според сведенията, които давали началниците на духовните общини и които се основавали на харача, т. е. на поголавния данък (по-сетнешния *бедел*), плащан от мъжкото население.

В означените по-горе граници, страната е била разделена на пет санджака: солунски, кюстендилски, скопски, битолски, охридски и на един *бейлик* — серски, който обхващал Сер, Драма и Кавала. Но това деление е било по-скоро канцеларско, отколкото действително. Турция се е намирала тогава в пълно разложение. Централната власт е била сжвършено безсилна. Страшните кърджалии или даглии сж върлували по европейските области на империята, а местните аги, *аяни* и паша сж упражнявали фактическа власт, всеки според силата, която е имал да я налага, и тая власт е била благодат или напаст за населението, според характера на онзи, който я упражнявал и според отношенията му сжс сжседите. За това съществуват подробни и страшни известия. Сам Божур ни дава в своето описание поразителни картини снети от действителността: „агите живеят в кулите си, заобиколени от албанци, и се бият помежду си, както нашите стари феодали. Който излезе победител опожарява посевите на побе-

дения, задига му жените и добитъка и спира опустошенията си само на някои мусулмански празници . . . Отоманската Порта тайно подклажда раздорите между агите; а когато трябва да се произнесе, тя изпраща *вжже* за по-слабия и *туйове**) за по-силния. Насърдени от безнаказаността, силните аги грабят селата и бързо натрупват грамадни богатства. Тогава диванът (т. е. правителството) гледа да ги привлече в градовете, като ги подмами с некоя блестяща служба; и щом се осигури, че не ще могат да му избегат, праща им един капиджия**), за да им вземе главата или кесията* (I, стр. 58). Самият Солун е бил на няколко пъти театър на кървави междусоборци през 1795 и 1798 г., по време на реакцията срещу новите реформаторски наредби на султан Селим III; един смел бунтовник, Ализотоглу, три дни се е сражавал вътре в града с войските на пашата, който употребил и артилерия срещу него (Рапорти на австрийския консул Масол и депеша на австрийския посланик в Цариград от 5. I. 1795, 25. VI. с. г. и 3. XI. 1798, в Виенския Държавен Архив). Иза това, „като се говори за чудесните страни, които съставят Турската империя, на края се налага винаги тая мисъл: природата е всичко създала в тия страни, а правителството всичко е развалило“ (I, 134).

Сравнително по-голема безопасност и по-добър ред е имало в Серско, най-богатата част на Македония. Тук е управлявал прочутият аянин Исмаил бей, чиято власт по едно време се бе простряла върху целия Рило-родопски масив. Солунският австрийски консул Масол, който бил назначен и в Сер, поради засилилите се търговски сношения с Империята, и през пролетта 1801 г. отишел там да регистрирова своя ферман, пише в един свой доклад: „навсекжде по пътя си видех имотите и богатствата почитани, многобройни и гъсто населени села, добре обработени полета, свободен живот, изобилие в всичко; това честито състояние се дължи на строгото, но справедливо и мъдро управление на тамошния аянин Исмаил бей“. Властта, богатството и влиянието си Исмаил бей е дължал на изтжкнатите вече неджзи и пороци на турското управление, а не по-малко и на личните си качества. Според Жюшеро, семейството на серските бегове, както онези на Чапаноглу и Караосманоглу в Анадола, от векове е упражнявало безконтролна власт в богатите и плодородни земи, дето бейлиците и тимарите били събрани в

*) *Туй* е била конска опашка, която означавала чина на военно-административните чиновници; най-долен почин е бил пашата с един туй, а най-висок — паша с три туй; той е имал ранг на везир. *Вжже*то е служило за удушване на ония, които султанът наказвал със смърт.

**) султански пратеник, комисар.

ржцете им. Те се бъркали в всички важни държавни работи и влиянието им се чувствувало чак в сарая.

Поради царувашата анархия, животът е бил особено несигурен в селата и населението е бегало в градовете. Половината земя била необработена, а отношението между градското и селското население е било само 1 към 3, т. е. на трима селски жители се падал един градски (Beaujour, I, 130, 128).

От градовете най-голем е бил Солун, който броил 60,000 души, от които половината турци. Толкова дават и Жюшери и други некои немски и английски автори (вж. Михов, стр. 52, 229). По население и по търговско значение подир Солун идвал Сер с 30,000 души, център на памучната и тютюневата търговия, с фабрики за вълна и памук. Битоля, която тогава е била обикновеното седалище на румелийския бейлербей, е имала само 15,000 жители, а Скопие със своите 10,000 души, е бил по-малък и от Воден, който броил 12,000; но Скопие е заемал видно место в македонското занаятчийство с своите кожарски работилници, които били в цветущо състояние и в 17 век, както се вижда от описанието на учения англичанин д-р Едуард Броун, който е пропътувал Македония от север на юг между 1668—1676 г. (Edward Brown, Durch Niederland, Teutschland... Macedonien etc. Reisen, стр. 129; Beaujour, I, 128; Juchereau, I, 94—95).

Това градско население, напуснало земята, требвало да потърси поминък си в занаятите и търговията. Занаятчий и търговци християни е имало, разбира се, открай време. Но като важен елемент в стопанската размена между Турция и европейските търговски нации те изпъкват през втората половина на осемнадесетия век. Те не са вече само посредници за доставките на чуждите търговци, каквито са били по-рано (французите са ги наричали *senaux*, вероятно от арабската дума *симсар*, нашето *самсар*), а сами се организирали в сплотени компании, които основали търговски къщи в Венеция, Триест, Ливорно, Марсилия, Амстердам, Виена, Будапеща, Темешвар, Брашов и другат. Нещо повече, в времето, което нас ни интересува, те са били успели вече да вземат почти целата вносна и износна търговия на Турция в свои ръце, и това обстоятелство силно безпокои правителствата на заинтересованите държави. Божур нарича гърците и евреите „двете чуми на източната търговия“, а консулската преписка между Виена, Цариград и Солун е изпълнена с мемоари, изложения и проекти за разни мерки, които требвало да се вземат, за да се ограничат злоупотребленията, които са вършили търговците от Турско и да им се отнеме изключителното благоприятно положение, което те били успели да си създадат. Интересен е в това отношение един мемоар

на австрийския консул в Солун, френския емигрант-търговец Масол. Като констатира, че немската търговия в Македония е всецело в ръцете на гърците, Масол пише: „пржснати в двете империи, гжвки, ловки, интриганти, те сж като привилегировани агенти в тая верига от взаимни нужди. Те тжй да се каже, удушват националния дух като превзимат поминжка. Те сж винаги чужди в Виена, само прехождат, без да се установяват. Носията, нравите, религията сж за тех лозунги, които ги отличават и отделят. Още по-резко се отличават те по дух и характер. Немецът е кротжк, добжр, доверчив и достъпен; гжркжт е буен, хитжр, мнителен и често лжжец: сждилищата постоянно имат работа с техните раздори. Привжрзани винаги кжм родното огнище, малцина сж ония от тех, които не се вржщат в отечеството си; след като прекарат няколко години в Виена, прибират се при семейството си или си основават ново семейство. Колко пжти изчезват, подир некой сериозен фалимент, и задигат некое големо сжстояние, което заравят в некое затжгнато село, кждето правосждието не може вече да ги намери...“ (Мемоар на Massol, приложен кжм писмото на Цариградския интернунций от 27. III. 1802 г., в Виенския Държавен Архив.). Сам интернунцията казва в една своя делеша от 25 май 1796 г., че турските поданници били „по-богати с хитрини, отколкото с пари“ и препоржчва на австрийските търговци да бждат предпазливи.

И всички други сжвременни отзиви за тех сж отрицателни. Това се джлжи без сжмнение на разликата в културата на европееца и ориенталеца, разлика, която и днес не е изчезнала, на особения характер на гърците, арменците и евреите, а в известна мерка и на конкуренцията, която последните сж правили на чужденците.

Митническият режим в Турция и условията на търговията изобщо сж били по благоприятни за чуждите поданници, отколкото за местните. Европеецжт е плащал мито 3 на сто, турският поданик 5 на сто. Пжрвият е бил доста защитен срещу изнудванията, произволите и злоупотребленията на малки и големи, законни и незаконни представители на властта, толкова честни и толкова безмилостни, щото, по мнението на Жюшеров, например, сж удвоявали данжчната тежест на населението. Кжм това се прибавяли и новите данжци, налагани, отменявани, увеличавани и умножавани при царуването на Слива III, вследствие на прочутия *Нивам-и-джедид*. При все това, непознаването на езиците в страната и на местните поминжчи и други условия поставяло чуждите търговци в известна зависимост от местните. Освен туй, мнозина от последните, чрез вржжките и услугите си, се добирали до известни привилегии като бератлии, ферманлии, натурализирани и протежета. Християни турски поданници, които сж имали вржжки с чуждите дипломатически мисии, сж издействували от сул-

тана специални берати и фермани, с което се поставяли под покровителството на некая чужда сила и с това се издигали малко по-високо от обикновеното стъпало на раята. За всека държава се допускали до сто такива бератлии и ферманлии. Когато техното число нараствало, а Портата правила опити да стесни привилегиите на чужденците, тя неохотно давала такива отстъпки; с циркулярна нота от 17 януарий 1806 г. тя поискала ограничаване и дори премахване на тая категория рая, главно по фискални съображения. Друга категория съ били руските протежета, а специално Австрия, която имала обща граница с Турция, имала и особена категория натурализирани рая, съгласно чл. 8 от свищовския договор. Натурализирани били ония турски поданници, които се намирали върху територията на империята до 4 август 1791 год.: в същност, през тая врата се промъкнали и, много други, тъй като австрийските власти не съ гледали така строго на въпросното постановление.

Във всички тия категории привилегировани рая-търговци съ се намирали безсъмнение българи. Мъчно е, обаче, да се определи точно какво е било участието на българите от Македония, дунавска България и Тракия в вътрешната и международната търговия на Турция. Западните писатели наричат всички християни от Турско с името гърци, което не означава народност, а вероизповедание; за това ние срещаме да се говори за гърци не само там, дето те могли да се намират, но да се означава като гърцко и православно население в Босна и Буковина! Само когато е известно родното место на цекъй търговец, или когато името му не е от календара, а е чисто народно, само тогава ние можем да различим българина от гърца, сърбина и влаха.

Повечето търговци из Македония съ били, както се вижда, от Солун, Сер, Костур, Сечища, т. е. гърци или по-гърчени българи и власи. Имало е, обаче, и от други градове, където никога не е съществувала следа от гърцки елемент. Охридските кожухари отдавна съ знаели пътя за Липиска, велешани, скопняни, тетовци, кратовци, шипяни и пр. — пътя за Влашко, Маджарско, и Австрия. Жефарович е един от ония, които съ ни оставили по-стари следи; един търговец от Тетово, Васил Павлович, се споменува като австрийски поданик в Букурещ в началото на 19 век, а спомоществателите за издаването на *Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествія Христова* на даскала хаджи Йоакима Кърчовски, печатана през 1814 г. в Будапеща, съ били кир хаджи Пецо от Щип, кир хаджи Станко от Кратово и кир Димитрий Филипович *) от Крива-Паланка. На тия предприем-

*) Под влиянието на възродената сръбска книжовност в Срем и Банат, не само образованите българи, но и ромъните съ давали на имената си окончание ич.

чиви и просветени хора се дължи и по-ранното пробуждане на народното съзнание в Македония. Ако ние не можем да кажем за нас, както казва знаменитият френски историк Рамбо за Гърция, че се е възродила чрез търговията, нжи от съмнение е благотворното влияние, което сж оказали за българското национално възбуждане ония български печелници, които сж идвали в съприкосновение с по-висока култура и с по-свжвршени форми на стопански и политически живот.

Присъствието на много македонски търговци в маджарските и австрийските градове свидетелствува безспорно за развити търговски сношения между двете страни. Действително, според свидетелството на Божур, половината от произведенията на Македония взимали морския път през Солун, а другата половина сухоземния път през Зеблин. Една част от износа по море е била предназначена пак за Австрия, през Виена и Триест. Скоро обаче надмощието на търговията сжс и от Австрия станало още по-осезателно. Това се дължало на две причини. Революцията в Франция разстроила дълбоко френската индустрия; фабриките били разрушени и много фабриканти и търговци емигрирали. От това положение се възползвала Австрия, която с своите манифактурни стоки нахлула в турския пазар и полека лека изтикала френските произведения, дотогава почти изключителни господари на Изток. От друга страна войните между Англия и Франция правили морския път несигурен и скъп и така керваните по сухо почнали да пренасят много повече стоки, отколкото корабите. Даже онзи памук, който бил предназначен за фабриките в Саксония и Швейцария отивал от Сер през Зеблин, а колониалните стоки, които Македония консумирала, вместо от италианските и френски пристанища през Солун, се внасяли от Виена през Зеблин и Белград.

Вносът в Македония се е състоял главно в платна и платове памучни, ленени, вълнени и копринени, кадифета, стъклария, железария, оржия, бакър, порцелан, кафе, захар, жърмъж, синило и други фабрикати и колониални стоки, а сжщо и в пари. Главните вносителки сж били Австрия и Франция. В замена Македония е изнасяла памук, тютюн, жито и ечемик, опиум, вълна, кожи, восък, коприна, заешки кожи, червена памучна прежда, аби и др.

Главният артикул на македонския износ е бил памука. Заедно сжс Сирия и Мала-Азия, Македония е произвеждала източния памук, който се изнасял на Запад; Египет, който днес е главния производител, тогава е продавал само слаби количества (Masson, 435). Най-много и най-доброкачествен памук се е сеял в Серско, което броило 300 села, разпределени по 30—40 в агалжк. Божур описва подробно тая култура

и търговията с нея (I. 54—76). Един уврат давал годишно от 200 до 300 оки, които, пресметнати по един грош оката, правили 200—300 гроша; памукът е бил двойно по-доходен от житото, за това се сеел все повече. Годишно в Серско се произвеждали 70.000 бали по два денга от по 60 топа или 100 оки нето. От това количество се изнасяли 50.000 бали на стойност 5.000.000 гроша, останалите 20.000 бали се употребявали или обработвали в страната и една част (10.000) се изнасяла после като боядисана прежда.

Памукът се делил на пет качества, които се продавали на топове от по 700—800 драма, с обвивка от тръстика. Главния износ поглъщала Австрия — 30.000 бали — които се пренасяли на кола през Белград; превозът не е бил определен, но понекога е достигал до 45 гроша на кола, а от Белград до Виена от 5 до 9 фиоринта. Това е увеличавало значително разносните; за това пак тоя памук плащал само една аспра (според друго едно известие една пара) на ока данък *бедеат*, а изнасяния през солунското пристанище плащал свърх това $1\frac{1}{2}$ аспра на ока мито*)

Тютюнът е бил друго важно произведение на Македония. Според Божур (I. 77—708) той се сеял от Вардар до Места, най-много в Кавалско и Петричко, покривал една осма от работната земя и давал поминък на едно население от 20.000 души, предимно турци. Годишното производство било средно 100.000 бали или 10 милиона оки; консумацията в европейска Турция възлизала на 40 х. бали, в Египет се изнасяли 30 х, останалите в други страни. Австрия внасяла порано 10—12 х. бали, но след като Иосиф II въвел тютюневата култура в Маджарско — за която цел били преселени и няколко македонски семейства тютюнопроизводители, — тоя внос спрел съвсем; за това в австрийските консулски и други известия от края на 18-и и началото на 19-и век не се говори за македонски тютюн. Цената се е движила между 30 и 60 аспри оката, само най-хубавия тютюн струвал 70—80 аспри, а един кавалски сорт, предназначен специално за султанския сарай, се продавал по 6—7 гр. оката. Като туря средната цена 36 аспри оката, Божур пресметва годишния приход от тютюна на 4 милиона гроша. Покупко-продажбата е ставала в Солун или на самото място, според цени определени от началника на солунската митница; при износа се плащало 12 аспри на ока мито. Изглежда, че освен износното мито, тютюносеячите, плащали *бедеат*, нов данък въведен от низам и-джедида. За пръв път тютюнът е бил обложен с мито

*) Понеже често ще се споменуват цените на разни произведения, трябва да се знае, че тогава грошът имал 120 аспри или 40 пари, парата по 3 аспри. Грошът се е равнявал на 2 франка тогавашни пари, или 1 пара 5 стот. По-рано грошът струвал 3 и 5 франка.

(оката „пениджe“ 10 аспри, оката „кжрджа“ 8 аспри) през 1688 г., в критическите времена на големата война против Австрия, Венеция и Полша (Hammer VI, 514).

Македония е доставяла най-големата част от *житото* на европейска Турция (Masson, 463). „Земледелските произведения само на Македония, казва Божур, струват толкова колкото всичките на останала Гърция“ (I, 24) Но търговията с жърнени храни, колкото е била доходна, толкова е била и рискована. Преди всичко тя е била ограничена. Земледелците не могли да продават храните си вли от пределите на областта, а били задължени да дават излишъка, по определени ниски цени, на надлежните държавни чиновници, наречени *иширадџии*; така събраните жита се складирали в цариградските хамбари. Тази наредба е имала за цел да се доставя евтин хлеб на столичното население, което е требвало да бъде задоволено, за да не роптае и се бунтува. По същата причина и целата търговия на Черно Море е била насочвана за Цариград. Повечето от тия ограничения били премахнати едва в времето на султан Махмуда (1809—1839).

Мерката за жърнените храни е била цариградското кило от 22 оки. Иширадџията плащал 20 пари кило. Македония между морето, Кожух, Беласица, Пирин и Места е давала на *иширата* годишно 180,000 кила, т. е. 2,320,000 оки. Онова количество, което се изнасяло за чужбина мъчно е да се определи, защото то се е смесвало с произведенията от други области и се натоварвало в други пристанища. В една таблица за движението на мореплаването и търговията в солунското пристанище през 1804 г., покрай 8902 бали памук и 7180 бали тютюн, австрийският консул Масол отбелезва 15,020 цариградски кила жито и 20 656 кила рж. При това, като се говори за земеделското производство на Македония, трябва винаги да се има пред вид свидетелството, че северна Македония е била пустиня и да се напомня вечната истина, изтъкната и от Божур: „земеделнието може да цъфти само при добро управление, а в тази страна то (земеделнието) не съществува“ (I, 145).

Скотовъдството обаче е било доста развито, особено в планинските места. и Македония е давала значително количество *вълна*: 50,000 оки от източните покрайнини отивали в пловдивските фабрики за шаяци, а Серско, Струмишко, Дойранско Енидже-Вардарско закарвали в Солун за продан до 400 000 оки. Износът възлизал на 200,000 оки, а цената се движела между 15 и 25 пари оката. Общият доход се пресмета на 270,000 гроша. Подложена на беглик, вълната плащала данък наречен *хумс*, т. е. петица: бегликчията, който в Солун бил еврейн, по силата на една стара привилегия, взимал една пета от целата вълна, като я плащал по 4 пари оката. В началото на 1794 г. Портата въвела нов данък върху стадата,

но поради силното незадоволство на населението, скоро го изоставила.

Със тия и с другите по маловажни произведения на своята почва и на своите занаяти, Македония е вжршила търговия, която, според една таблица у Божур, възлизала средно годишно на 13.791 920 гроша, или на около 30 милиона франка. Само износът е надминавал 8 милиона гроша. Това е било преди сто и двадесет години, в едно тежко време на несигурност, смутове, палежи и сеч: „Когато погледнем Македония от гледището на природните дарове, пише Божур, ще намерим, че *нема в Европа страна*, дето хората да са получили повече сгоди, за да живеят честит живот; но когато погледнем политическите форми, тогава ще намерим, че всички напасти на едно варварско управление са си подали ръка за да опустошават една от най хубавите страни на света по богатството и разнообразието на нейните произведения“. (I. 13.)

При все това, Македония е живела и е работила и за себе си и за другите, повече за другите отколкото за себе си. Отде е черпила тя тази сила? От своя дух и от своята природа: „тук, пише същият автор, природата се бори непрестанно с пороците на управлението. Климатът... е чудесен. Той влияе мощно върху хората като им придава повече живост и по-голема плодовитост; той действа и върху животинската и растителната природа, като ги прави и едната и другата по-производителни (I. 133).

Тези думи, казани от един чужд наблюдател преди повече от един век прилегат и днес пълно за нашата земя. И днес в Македония нема сигурност нито мир, и днес тя е в ръцете на чужди и лоши властици. Но нейната чудесна природа „се бори непрестанно с пороците на управлението“ и нейното жилаво население ще надвие и това изпитание, за да доживее времето, когато ще може свободно да развива своята производителна енергия и да направи от своето хубаво отечество един райски кът.

ПРОФ. Д. МИШАЙКОВ

Македония в икономическо отношение¹⁾

Тетовски окръг

1. Население. Населението на окръга, според сръбски сведения от 1913 г. възлизало на 146,803. Според наши административни сведения от първата половина на 1916 г., ок-

¹⁾ Анкети и изучвания от 1916 год.

ржгжт има 43 общини, 262 населени места и 120,584 жители. Той се дели на следните околии: Тетовска — 20 общини, 110 населени места, 50,135 ж.; Гостиварска — 15 общини, 51 нас. м., 35,035 ж.; Галичка — 9 общини, 38 нас. м., 20,120 ж.; Бродска — 9 общини, 63 нас. м., 15,294 ж.

● **Географски характер.** Окржгът е планинист: долините съставляват не повече от $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{7}$ от територията му. Тук има само една долина — Тетовската, която, според Цвинча, заема едно пространство от 232*19 кв. км. През нея тече реката Вардар, която заедно с многобройните си притоци напоява добре почвата. Тетовската долина се издига на около 429 м. над морското равнище. Друга по-малка долина е оная на селата Леуново, Никифорово и Маврово (Гостиварска околия), която се издига около 1000 метра над морското равнище и обгръща пространство от около 10—12 кв. к. м.. От нея извира реката Радика, край бреговете на която се забелезват малки парцели, засадени с царевица, и невисоки хълмове — с лозя. Най-планинисти са Галичка и Бродска околии, с изключение на ония села от последната, които се намират в Прилепското поле. В окржга има изобилни води в реките Вардар, Треска, Радика и тяхните многобройни притоци, силата на които може да бъде използвана.

3. **Земледелие.** Земледелието в Тетовския окржг е изобщо слабо; то е по-развито в Тетовска и отчасти в Гостиварска, отколкото в Галичка и Бродска околии. Най-добро земледелие имат ония села от Бродска околия, които спадат към Прилепското поле. Земята в Тетовската долина е плодородна, добре се напоява. Долината е запазена от сурови ветрове. Близките до реките места се наводняват с тиня и хората сами регулират напояването. В Тетовския окржг, според сведенията на агронома г. Кюмюрджиев за 1915—1916 г., най-много се сее *царевица* — около 56,370 дюлюма (един дюлюм равен на 1300—1600 кв. метра), *пшеница* — 45,474 д., след което се редят *ржжта* — 18,466, *ечмижт* — 16,789, *овесжт* — 5009, *просото* — 2723 д. *Картофите* тук са както изобщо в Македония, твърде слабо разпространени — само 704 д. Значително е засетото с *фасул* пространство — около 8401 д.; фасуля се сее обикновено заедно с царевицата. *Лозята* в окржга са 7059 д., *овощните градини* — 981 и *зеленчуковете* — 10,760 д. С известност се ползват тетовския фасул, тетовските кестени и орехи, тетовските ябълки, особено онзи вид който се нарича *челеби*, и гостиварският зеленчук, особено кромиджт. Обработването се извършва по примитивни начини: оре се около 15 с. м. дълбоко, на повечето места с железни плугове от местно производство, в които се впрягат по два или три чифта волове.

4. *Аграрни отношения.* По-голямата част от земята в Тетовския окръг, и изобщо в централна Македония, се намира в ръцете на турците и на арнаутите. В тяхни ръце са по-голямата част от полските по-добрите земи. Така, гр. Тетово притежава около 8000 дюлюма земя; от тях в български ръце се намират не повече от 400 д. Не твърде отдавна, може би преди 100—150 години, по-големата част от земята била в български ръце; от тогава станали значителни придвижвания на албанците от запад към изток, от север към юг, от балкана в полето. В полетата се удържали само чифлигарите и изподжииите, защото били потребни на едрите земни собственици за обработване земите им. Главните причини за движението на албанците към изток и юг били: лошите природни и стопански условия в Албания, кръвното отмъщение, зарад избегването от което много албански фамилии се движели от едно място на друго, и насърченията от централната турска власт, която искала с помощта на албанците да разреши и разруши компактността на българското население. Често арнаутите били викани от българи като слуги или пазачи от насилията и нашествията на други арнаути: постепенно тия арнаути от слуги се превръщали в истински господари, при тях дохождали нови арнаути и така селото, което некога повикало арнаутите, придобивало постепенно албански характер. След настаняването си в български села, арнаутите употребявали, при покровителството на властта, всички средства, за да заграт по-добрите земи от българите: предлагали да ги купуват на ниски цени, при което често стойността не е била никога изплащана; при това, ако собственикът на земята не се съгласявал за продажбата, той бил просто изпъждан, или, в случай на съпротива, убиван. Арнаутското нашествие и гонение става причина за засилване на чужбинарството (гурбетчилъка), което, както ще видим по-сетне, има твърде гелемо значение за поминъка на македонското население. Гонени от полето, българите се селили в диви, непристъпни места, гдето оставяли семействата си, а сами тръгвали по чужбина да печелят прехрана за себе си и своите.

В цяла Македония има голем брой едри земни притежания — „чифлици“, които са почти изключителна собственост на турци и арнаути. И в Тетовския окръг има доста такива чифлици. Тия големи феодални владения са се създавали по няколко начина. Единият от тях състоял в раздаване земи от султаните на така наречените спахии, което започнало веднага след покоряване на полуострова от турците. В други случаи пък, за да се избави от преследванията и насилията на албанците и турците, местното българско население само прибегвало до покровителството на некой силен на деня — често пъти до онова на съседния

едър земен собственик, — като се задължавало да му плаща нещо, или да извършва спрямо него известни услуги. От тия задължения се развили по сетне отношенията на зависимост между чифликчиата и чифлигарите. Попадалите по тия два начина в зависимост и владение имоти били отпосле увеличавани било чрез явно заграване земите на дребните собственици-българи, било като били прихващани имотите им срещу повече или по-малко фиктивни дългове спрямо чифликчиата.

Както вече изтъкнах, едрите земни собственици — „чифликчи“ — в Македония са главно турци и албанци; грамадното пък болшинство на „чифлигарите“ или зависимите селяни е българско: чифлигари арнаути или турци има съвършено рядко.

Отношенията между едрите собственици и селското население се изразяват в следните по главни форми:

а) *Беглик* — това е случая, когато бегт-чифликчия сам експлоатира земята, в който случай си служи с *надничари* и *момци*. Първите са работници с надница, наемани през време на усилена полска работа — жетва, косидба. Момците са постоянни работници в чифлика, ценявани годишно за 500—1200 гроша, ала получават храна, сол, цървули от бега, момъкът живее заедно с семейството си в къща, която принадлежи на чифликчиата. Последният дава на момък $\frac{1}{2}$ —1 дюлюм земя, за да я използва за свои нужди; такава парцела се нарича *параспур*. В замена на тая отстъпка, жената и децата на момъка работят понекога ангария на собственика, в който случай получават храна от него. Ала момците арнаути не работят ангария.

Бегликът изобщо бил слабо разпространен както в Тетовско, така и в другите места на централна Македония. По-силно е разпространена:

б) *изполищата*. Селяните, които работят на изполища се наричат *изполичари*; те могат да бждат: чифлигари (чифчии), изполичари-собственици, чифлигари-собственици и изполичари-момци.

Чифлигаринът не притежава никаква земя; той обработва 50—60—80—100 дюлюма от земите на бега, съобразно с броя на работните сили в семейството, и живее в къща, принадлежаща на бега, макар изградена в повечето случаи от него самия. Тия къщи правят много жалко впечатление; те сж мизерни постройкы, едвам пригодни за подслон на добитък. Чифлигаринът има свои волове, свое рало или плуг, своя покъщнина, свои домашни птици и своя кола. Той е длъжен, заедно с членовете на семейството си, да обработва уговореното пространство земя, а след делбата на продукта — да пренесе онова, което се пада на собственика, до чифлика или до дома му в града. Допреди десетина години в

много места членовете от семейството на чифлигара били заджлжени да работят ангария на бега. Тоя лош обичай е бил постепенно изоставен, поради настояванията на Вжтрешната революционна организация. В повечето места делбата на продуктите ставала по следния начин: изваждал се най-напред десетжжжт (който в сжщност бил в последно време на турското владичество една осма ($12 \frac{1}{2}\%$), след което се изваждало семето, а останалият продукт се делел наполовина между собственика и чифлигарина. В някои места се отделял само десетжжжт, а след това, понежже семето се изваждало от частта на чифликчията, понежже — от оная на чифлигарина. Последният случай се среща твжрде рядко. Сламата, фасула, шумата от царевичата и тиквите остават на разположение на чифлигара.

Изполичари-собственици се срещат измежду бжлгарите, но още повече измежду албанците и турците. Това са дребни земни собственици, които наемат от чифликчията некое парче земя, за да използват свободните ржце и попжлжнат недостига в прехраната на семейството.

Чифлигари-собственици са сжщински чифлигари, които работят чифлишки земи на изполица, но които вече притжжават в сжщото или в некое близко село земя. Тия чифлигари-собственици са повечето бжлгари; от 1905 година насам техният брой и техното значение расте, защото, благодарение на чужбинарството и революционната организация, те бжрзо закупуват чифлишки земи в много места на Македония.

Изполичари-момци са ония момци, които, за да използват свободния труд на семейството, вземат на изполица земи от господаря.

в) *Кесим*, което значи наем. Требва да различим няколко категории наематели на земи в Македония.

1. Крупни наематели-арендатори на цели чифлици или на големи части от такива. Такива сж обикновено граждани капиталисти, главно евреи, власи и бжлгари. Напоследжж тая форма се среща по често.

2. Кесимджии-изполичари — това сж чифлигари, които вземат под наем некое парче земя от некой чифлик. Тая форма сжщо се развива напоследжж.

3. Кесимджии-момци — това е случая, когато момжжжт от един чифлик наеме за своя сметка земя от некой друг чифлик.

4. Кесимджии-дребни собственици — това е най-разпространеният кесим още от старо време.

Кесимжт е слабо разпространен в Тетовско. Забелезва се, обаче, че от 10 тина години насам тая форма постепенно си пробива пжт, като измества старите чифлигарски отнoшения.

(Следва).

Великите сенки

Даме Груев

Революционното движение в Македония немаше в задачите си широко социално преустройство, и според това в методите му липсваше грижата за теоритична и практическа подготовка на робите към по висшо съзнание. За това пак в него бликаше един вжодушевен и стихийен порив към свобода и тоя порив се разгаряше не от книжни или реторически внушения, а от живата мъка на робството.

Свободно от лжкатушките и колебанията на големите теорити, то притежаваше във висша степен най-ценното, насъщното бих казал, на всеки революционен подем — душата и единството. То не даде на науката и историята нито един костелив теоритик, но пак в живота изтъкна цел рой светли, вжзвисяни характери, които със живото си дело ще пребждат в па метта на поколенията и имената им ще сочат, според условията на живота, предмет на религиозно преклонение, или сигнал за нови бунтове.

В центъра на тоя рой стои Д. Груев.

В един биографичен очерк г. Проф. Милетич сполучливо намерква за големото му средство с Левски. Наистина, по организаторски талант, по яснота и внушителност на словото, по смелост и съобразителност, и най-после по беззаветност към делото Груев бе един двойник на Левски на македонска почва.

Подобно на Левски и той като че бе призван да простре на шир и длъж из Македония мрежата на революцията. И темперамента и външността му бяха пригодени секаш за апостолско призвание, но и примера на Левски не ще да е минал съвсем без влияние за тоя велик жребий на Груева — преди да замине от София за Македония през 1891 г., той е изучил добре историята и духа на въжстанията в България.

Груев бе човек на живото дело, и затова съвсем не държеше нито за външната форма, нито за празния шум на славата. В агитационните си слова той грижливо избегваше всека риторическа високопарност, всека поза. Не че беше лишен от чувство за стил изобщо. Той беше одарен с такво чувство за линии и тонове, сам рисувахе отлично, но на птвата на революцията той сметаше несъвместим дългът на апостола, със залисиите на галанта или рицара. С всека реч, с всеко движение той мереше преди всичко практически ефекти и за това с безподобна гъвкавост и умение нагаждаше и мисъл и език към наречието и културата на слушателите си.

Нешо повече. За да бжде по-достъпен и по-внушителен пред публиката си, той заучваше нарочно най-типичните лексикални или морфологични свойства на дадено наречие, и си служеше с тях като местен човек и ставаше не само достъпен, а сроден и мил. В Цапари (Битолско) ще го чуете: „герек (било) тоя, що предават, герек тоя, що го криет, сѐ под нож ќе минат, такава е повелјата на нашия закон“. Пред прилепчани ще наставя: „Арно стори Лазо, ами вас да ве видам да се разпрајте, како шо ве носит редот“ и пр. и по тоя начин и най-страшните сами по себе си предложения се вжзприемаха като некаква необходимост или като полезен сџвет.

При подеми или покруси на душата, Груев еднакво чувствуваше своето положение на вожд, в чиито очи цел народ тјрси знак за бјднините си, и никога пред стълпен народ погледжт му не отсенаше сџмнение или уплаха, никога гласжт му не откјршаше ридание.

Веднага след разгрома на големото илинденско вјзстание, когато масата вјзстаници бе обхваната от разочарование и безверие, а ржководителите, соннати секаш от нечакан удар, тихомјлком погледваха кјм близки и далечни прибежища. Груев не склони духа си кјм униние, не изгуби верата си в звездата на Македонија и с пјлно самообладание, с јасен и сѐ още решителен поглед в бјдашето, трјгна от село на село да прибира оржжието за по-добри дни, които тој единствен може би виждаше през големата нош на отчаянието. Един пример: Вјзстанието е потушено. На местата на цветущи села стјрчат голи стени между които тук там се вјземва синкав стјлб дим от тлејущи греди. По улиците кретат като сенки мјршави кучета, коио застават тук таме пред зеещи порти и жаловито вият. Народжт, целият безоржжен народ: старци, жени и деца, които в началото на вјзстанието се криеха по скритите пазви на балкана, сега се повлекоха из близките градове на временен подслон.

В с. Метимер (Битолско) сџ сџбрани селяни от неколку села и чакат Груева, който шел „да им сџобши нешо“. Лицата им сџ бледи и изпити, дрехите им изподрани, в очите им лжши глад и страх за утрешнија ден. Идва Груев. Те се стјлпияват наоколо му. На лицето му трепти една усмивка, в която всички виждат знак на надежда. Тој заговаря тихо, топло, сџчувствено: „не сполучихме тоя пјт. То се случва со секој човек, со секој народ. За големите работи требват големи сили. Свободата е големо нешо, тя иска много жертви, ние тоя пјт не можахме да ѝ принесем повече. Но свободата си е свобода, ние пак ще си ја искаме, турчино си е турчин — ние пак ще го гоним. Сега за сега ще си починеме малко и после пак ще си зафатиме. Сега бехме сами, допјти не ще бјдем сами, сѐ некои милостиви приятели ще ни помогнат. Но ние пак на нашиите сили треба

да се оприме, за това слушайте тука — на челото на Груева. тѣжко между веждите се вдълбава една дълбока бръчка, лицето му добива много строг вид, и с глас повече повелителен, отколкото сѣчувствен, продължава: — „сите вие ще сѣберете орѣжието си и ще го предадете на вашите селски началници. Който го предаде на турците, со сѣ жена и со сѣ деца ќе мине под нож“.

Тия думи, изхвъркнали като искри от устата на всеуважаваия Даме, легат в мрачните души на селените с яснотата на светкавични зигзаги и сѣс строгостта на свети и ненарушими повеления. — Въпреки несполуката на въстанието революционната организация бе запазила в лицето на Груева прежната си власт над душите на обезверените възстаници.

Груев не бе само книжен апостол на революцията и нейната етика, в основата на която лежи себеотрицанието. В душата си носи той готовността да положи себе си в жертва, когато случаят налага. Това може да се види в много случаи из революционната му дейност, особено ясно се очерта обаче в деня на генералното сражение с многобройния турски аскер в околността на Смилево през разгара на илинденското въстание. Ето тоя момент. Четите сѣ обсадени от три страни. Има един единичък път за отстъпление. Турците настѣпват с гъсти маси, стягат обрача, като насочват едновременно една колона да заеме поменатото праздно место.

Моментът е решителен. Груев преценява, че може всички събрани тук чети да попаднат в плен и замислюва една стратегическа демонстрация, която предполага явно самопожертвувание. Заляга с няколко смелчаци почти на открито срещу настѣпващите турски колонии, и в един момент, когато от всички страни четите притиснати бегат, той открива вихрен огън срещу колоната насочена към пътя за отстъпление и я ангажирва неочаквано в бой. У турците настава едно смущение, една суета, а през туй време четите почти всички се изнизват вън от обсадния обрач. После сам той сѣс своята група чрез стремителни набегѣ се измъква подир четите.

Една черта, обаче, която несъмнено сродява Груева с Левски, то е беззаветността му към освободителното дело.

Нито в жестове, нито в мисъл, нито в слово, нито в сѣмница даже е показвал некога каква да е грижа за кариера или за слава. Той дава всичко за революцията, последната цел на която е свободата, и до тук спира, по-нататък не прониква неговата мисъл. — Подобно на Левски и на него сѣ задали некога въпрос, — какво ще прави след освобождението на Македония. Той отговорил: Ще сѣбера около себе си всички по-видни революционери и войводи в един параход в Солунското пристанище и после ще запала парахода, за да изчезнем в морските глѣбини

Това значи: Груев не чака нищо за себе си от освобождението на Македония, нещо повече, той смета себе си и другарите си излишни и негодни за новото строителство, което ще се захване в родината му след нейното освобождение.

Това е в едри черти образа на родоначалника на македонската революционна организация. И не е чудно, че днес той сияе с всичката си неограничена и внушителна благост върху зловещата нощ, що висне над Македония. Защото нема град, нема село, нема може би колиба в тая страна на сълзите, където да не е възставала като чаруващо видение енергичната фигура на Даме, където лъчезарната му усмивка да не е сгривала сърцата, магическото му слово да не е вдъгвавало в душите скрижалите на революцията и нема меч, който ще изжърти образа му от душите на македонците. Той ще свети в техната нощ и ще им показва пътя на спасението.

Иор. Бадев.

Един неоценен още македонски герой.

Ив. Попов († 1921).

Който отдалеч гледайки оценява непосилната революционна борба за освобождението на Македония по досега стигнатите външни резултати, ще я счете за обикновена проява на една безогледна самонадеяност, завършила с пълна катастрофа. Сжвсем инжк обаче ще се произнесе един ден историята, когато станат в подробности известни великите подвизи на самия народ и на водителите му — малки и големи — в тая гигантска борба. Тя изкара на яве много народни добродетели, проявили се с такава сила и чистота, каквито в подобни исторически моменти, рядко сж показали други, по големи и по-културни народи. А особено трябва да се изтъкне, че между ръководителите на революцията се отличиха множество хора с железни характери и безпримерен патриотизъм — герои, сравнително по-редки у нас, и затова заслужаващи особена почит. Македонската революция от кжм тая си вътрешна страна просто поразява с изобилието от чудни примери на пълно себеотрицание и на небивал героизъм. Ето защо трябва за насърчение на младото ни поколение, грижливо да се подберат и да се изнасят на яве подробности от тоя род из досегашната революционна епоха на Македония. От своя страна имам намерение да дам такжв ценен принос, който ще обнародвам, щом се намерят за това нужните средства, цял ред спомени из дейността на най-видните наши македонски революционери, които аз

с.д.м. записал, разпитвайки самите тях, сега вече почти всички покойници.

Зе сега искам да напиша нещичко за първите стъпки в служба на Македонското освободително дело на покойния

Костурски войвода Иван Попов, чиято необикновена смърт през миналото лето *) силно ме порази. И сега още не зная що е накарало добрия, кроткия и скромния Попов така

*) На 15 септември 1921 год.

страшно да свърши с себе си, да се самоубие сред канарите на Витоша над Драгалевския манастир, близу до извора „Паша-бунар“, гдето след дълго време овчарчето откриха прогнилия му труп. Безсъмнено той много и незаслужено ще да е страдал, и в своята скромност види се, той не е држзал да се оплаква, а е предпочел тихо и безмълвно да си отиде.

Ала наша длъжност е да овековечим духа му за пример на живите. Попов беше необикновено чиста душа с твърд характер. Той нямаше училищно образование, при все това се отличавахе с вродена интелигентност. Може би тъкмо заради това неговите добродетели ми правеха по-силно впечатление. Той представляваше добрия, непокарен юначен българиин, угнетения с векове, но несломения народен дух. За душевното величие на тоя юнак прост българиин, Иван Попов, можем си състави истинско понятие само ако бихме проследили по-подробно цялата му дейност в Македония. Ала затова страниците на списанието тук не стигат, та ще се огранича за сега да разкажа само, както казах, началото на неговата дейност — пътуването му през Гърция до Костурско, гдето той за пръв път влиза в непосредствено съприкосновение с революционизирания народ и става негов водител и учител.

Иван Попов (Поп Костадинов) е роден на 1871 год. в село Лески, Неврокопско. Той беше хубав, висок и снажен мъж, с руси коси и твърде благ поглед. Баща му е бил свещеник. До 18-та си година Попов слугувал в селото си и в околността. Телжрва възрастен той се научил да чете и да пише. На 1889 год. минал в България и постъпил на военна служба — в Сливенския пехотен полк в който останал на свърхсрочна служба до 1895 год. и достигнал до чин фелдфебел. Тогава се заговорил в печата за македонско въстание, което силно заинтересувало Попова. На него е влиял и брат му, който бил в Сливен. И двамата решили да вземат участие във въстанието и да се запишат доброволци в една чета, която щяла да се образува тогава. Попов побързал да си даде оставката от военната служба. Ала след дълги перипетии четата не се разтурила. Попов, трагнал с голяма охота да се бори за Македония, не искал и да се завърне в Сливен, било го и срам дори. Затова решил да влезе в една по-малка чета, която войводата Кочо Лютата, с когото случайно се запознал, е готвел за Македония. В Дупница, когато Кочо Лютата бил отишъл в Кйостендил да вземе пушки от един комитетски склад, властта ги подушила, и околийският началник с „голяма грубост“ подкарал и двамата братя пеш към София, за да ги интернира. Когато пристигнали в София, узнали, че Трайко Китанчев се поминал, и разбрали, че минаването в Македония е невъзможно. Попов,

освободен, тогава се върнал в Сливен, постъпил пак на военна служба и останал там до 1902 год.

През пролетта на 1902 год. дошел в Сливен Димитър Стефанов, представител на Вътрешната револ. организация. Узнал за Попов, срещнал се с него и му предложил да отиде за войвода инструктор в Македония. „Аз се бях обещал да служа на това дело — разказваше ми Попов — и чаках само да ме поканят, та веднага се съгласих. Димитър ми каза, че интересът на делото изисква, да бъдем привържани към Организацията, а не да се влияем от личности. Отговорих му, че аз само на делото искам да служа“. Попов заминал за Пловдив, вече уволнен от служба, и тук се срещнал за пръв път с Гоце Делчев. Този му обяснил вътрешното положение, определил му да иде за самостоятелен войвода в Костурско, дал му устав и правилници на организацията. Знаел вече, че има чети и ръководители. От Пловдив дошел в София, от дето със седем души другари, всички снабдени с паспорти, тръгнал на 2 май 1902 год. през Варна — Цариград — Пирей за Гърция и от там за Костурско. Другарите му били Коста Калканджиев от Малко Търново, също тъй предначен за войвода; Дамян Илиев от с. Загоричани (Костурско), по-рано учител в Македония; Коста Василев от с. Блага (Костурско), работник; Кочо Василев от с. Кондориби (Костурско), работник, по-рано бил в чета пак по Костурско; Цветко Христов, работник, от с. Конолади (Костур.) и Димитър Наумов от с. Бабчор (Костурско), работник.

Стигнали в Пирей на 11 май. Там ги посрещнал Лазар Киселинчев от с. Косинец (Костур.), който знаел че идат. Четирима от другарите на Попов заминали, преоблечени като жетвари, за Лариса, а само Попов, Калканджиев и Дамян минали през Атина за Лариса, дето в къщата на един македонец се въоръжили, като си купили пушки система *Гра*. От тук заминали за село Макрихор, дето приседали в къщата на един друг Македонец Христо, който им служил за куриер. Четирима други македонски българи, като ги видели въоръжени, приседалили се към тях, за да минат по лесно границата за Македония. На 30 юни през нощта тръгнали като чета.

Реката Саламбри трябвало да минат с лодка, която се кара с въже. За да минат, без да ги забележи воденичарът среща, Калканджиев се съблякал, преплавал реката и докара лодката към тях. Но лодката била повредена и имало вода в нея. Без много да гледат, наскочили петима в нея, и като забележили, че има вода, изхвърлили малко с тенеке от водата, и казали, че нищо няма, можело да се върви. Две момчета о време се разколебали и бърже слезли из лодката; едно от тях, като казали другите, че нищо опасно няма, пак влязло в лодката и потеглили. Когато достигнали до сред

реката, вжето се скъсало, лодката се преобърнала — било е нощно време — и всички се удавили освен Калканджиев, който успял плавайки да се върне към другите на брега на реката. Калканджиев останал гол; другарите му дали едно палто, гащи и риза, та се облякъл. Между удавените бил и техният куриер, а останалите никак не познавали местността, та тръгнали на посоки все по реката. Сутринта минали реката с друга лодка и един влах ги завел до границата, гдето се отдалечил да разглежда уж дали няма на близу пост, и изчезнал. Докато да дочакат от Лариса друг куриер, за който изпратили известие, проводили две свои момчета да търсят хляб в едно село. Но един гръцки войник се усъмнил в тях, улавя ги и с бой ги накарват та казали, где сж другарите им. На сутринта ги заобикаля гръцка потеря. „Ние мислихме, мислихме — разказва Попов — да открием ли огън, защото межахме да ги избием, но като няхаме водач, межахме сетне да бждем изловени и да виснем на бесилката. Предахме се. С вързани назад ръце ни подкараха. На мене вързаха силно, ръцете, и то така силно, че и пръстите ми отсекоха на ръцете; ако бяха ни поддржали още няколко време така, щяхме да попадаме. Мене ми окачиха и втора пушка на шията. Един по-влиятелен човек се смил, като ни видя така лошо вързани — беше почти спряло движението на кръвта в ръцете — та ни поотпуснаха малко вжето. Поведоха ни към града Търново. Вървахме около 3—4 часа. Преди да стигнем в Търново в едно село ни дадоха да ядем. В Търново полицейският пристав, застанал на вратата с един дебел бастун, ще извик: „Вътре, куче!“ и всекого силно ще удари с бастуна та така ще влезе в затвора, — удрише зверски. Като дойде до мене, бастунът се строши, не зная да ли че по-силно удари или че беше от другите удари спукан“.

В затвора през нощта прекарвали без хляб, без храна, и останали били и без пари. На другия ден ги изпратили вързани в Лариса. Целият град се струпал да ги гледа. Войниците, които ги конвоирали, взели да пеят, че заловили български комити. От натрупалия се народ един се заканвали, други скърцали сжжжи. В участъка се почнало изследването. „Ние все казваме — разказва Попов — че по частна работа отиваме, да си видим домашните и уж куриерът, влахът, що се удави, ни надумал да вземем по една пушка, та хем да се вардим по път, хем като я продадем сетне там, да си изкараме некая пара печалба“. Бяха намерили в дрехите на удавените и една връзка с 300 екземпляра от комитетските уставы и правилници на Вътрешната Организация и други революционни книжки. Като отрикахме — те ни посочиха уставите, а ние рекохме, че може удавеният влах — куриерът да е бил некой комитетски човек“. Оставили ги гладни четири дена, и вместо да ги освободят, затворили ги в окръж-

ния затвор, гдето три месеца и половина ужасно прекарали: на влажно место, на голи дъски с по 300 драма хлеб и по 10 пари на ден. След един и половина месец получили малко пари — едни от роднини, други от Комитета. Попов чрез брата си сдобил всичко та получили стотина лева. През тези три и половина месеци се обжърнали с молби до българския представител в Атина, г. Цоков, писали му, телеграфирали му, но не получили никакъв отговор. Писали и на гръцкото министерство на правосъдието, и от там никакъв отговор. Най-сетне Попов направил чрез брата си една дописка до „Вечерна Пошта“, в която молил българското общество да се заинтересува за тях, та в печата се дигнал малък шум. И покойният Делчев ходил при гръцкия консул в София и види се, вследствие на всичко, туй най-сетне ги освободили. „Изобщо — казва Попов — тогава гърците страшно преследваха българите. Печатят им ужасно насъскваше обществото против българите. Затваряха, когото сварят българин“.

След като били пуснати от затвора, Калканджиев се разкалял и се върнал в България, а Дамян Илиев отишел при баща си в Египет — в Каиро, гдето бил работник в тютюневи фабрики. Попов обаче не се разколебал: „Аз се бех заклел, жив мъртав да ида за кждето съм тръгнал“. Той потеглил с другите момчета заедно с един влах, който бил нарочно изпроводен от костурските ръководители да им бъде куриер. Него гърците в Лариса подушили та го затворили заедно с нашите комити. С новия куриер отишли в града Трикала, гдето си взели три пушки, барут, капсули и пружини, колкото да си имат малко оржие. Ала този влах, който бил изпратен за куриер, не знаел местността до границата, та за една лира един грък се съгласил да ги доведе до границата, гдето отново ги предал на гръцки селяни. „Пушките си бехме скрили в гората. Гъркът ни беше издал. Откриха ни пушките и ни ги взеха; обжрнаха ги против нас. Така минахме границата с голи ръце. На турска територия, ведно гръцко село требваше да преденуваме докато се мръжне. Човекът, който друг път е приемал подобни гости — грък, който за пари е служвал, отказа да ни приеме, а ни препоръча един друг човек — ханджия. В това време на срещу да стои един бег, чува разговора и ги попитал, какви сме хора, а гръкът му казал, че аджаба ще да сме комити. Случайно пък да мине и войска, която идеела да смени пограничната войска. Бегът им казва, и те тръгват да ни търсят. А пък ние срещу конака на самия бег бехме влезли в един запустял хан Чакахме съдържателя на хана да ни донесе храна — не дойде. Куриерът излезе сам да донесе храна. Влакът вижда войска до хана, и като не може вече да се дръпне вътре, смесва се с войската, а бегът го пита, не е ли виждал нас.

Той казал, че не — той си бил овчар! И така прекарахме него ден. На третия ден вече бехме в Костурския край, в село Джупанища. Тук вече селото заварихме организирано*. Най-старият организатор в Костурско е бил покойният Лазар поп Трайков. Попов вече заварил във всеко село учредена „комисия“; тя ще го посрещне. Казали му, че четата се намира в село Джмбени. Тогава в същност е имало две Костурски районни чети: едната я водил Никола Андреев (родом от село Мокрени, Костурско), а другата Георги Папанчев (род. от Сливен, запасен подпоручик). Тези били дошли, изпратени от Центр. Комитет, след като Попова и другарите му гърците беха заловили и хвърлили в затвор. В село Джмбени Попов се срещнал с ръководителите на Костурския район (те тогава се движили заедно с четата) Васил Чакаларов, Пандо Кляшев, Лазар поп Трайков, Манол Разов и Михаил Николов. Попов тръгнал заедно с тях. След няколко дена, като съобщили ръководителите на Битолското си началство, че Попов е пристигнал, заповедано е било на Папанчева да отиде в Леринско, а Попов останал за войвода в Костурско и поел четата на Папанчева.

Проф. Д-р Л. Милетич.

ПОКЛОННИК НИКОЛАЙ

Охрид*)

По-малките градове в Македония, па и някои по-стари в България, нямат своя особена физиономия. И докато премине човек града с криви, тесни мръсни, калдаржмлии улици, не го напуска из целия град тежкото чувство на отегчение на постоянна, неподвижна монотонност.

И Охрид е стар град, но когато се провирате из неговите сжщо криви и тесни, но домогващи височината улички, с малко небе сѐ повече и повече стеснявано от ниските, плжзнали напред, едва заджржали се един върху друг етажи, а нейде и сжвсем закрито, с полуразрушени паянтови постройки една до друга, една на друга, сжс скрит двор или сжвсем без двор, но сжс широки и светли чардаци — отгоре и бял малжк кйошк, вие усещате живото вжлнение, драматически живото вжлнение, сякаш се провирате из задржстените входове на пжлен амфитеатър: всички станали от местата си, един през друг, един на друг, горните подигнали се на пржсти да видят по-добре, какво става на арената, а най-долните, едва заджржали се на пржсти, притиснати от задните — и всички изпжнати, бледи и тжмни от вжлнение и напжгане, всички погледи устремени кжм арената, всички една мисжл, едно желание: да видят по-добре, какво става там, долу.

*) През 1915 — 1916 год.

Но за да разберете това сравнение, вие трябва бездруго да сте се изкачили по „Грѣмнос“ *), да сте се проврели „под Темници“ *), да сте „поплували с чун „Край коля“ *) и да сте погледнали езерото от кой да е чардак — всички светли, широки, южни или източни — да видите Пѣтрино, порозовяна от пжрвите лжчи на слжнцето, Галичица — стржмна, непристжпна и горда като горда хубавица — когато фжрля булото си и поднася гордо чело, жадно за целувките на Царя на Живота; сѣ по-нататжк и на запад — загадочносинята, страхотно-снежната Албанска верига, чието най-нежно отражение се кжпи вечер в синевата на заспалите води и цялото небе, паднало в тях, с чудни меки облачета или с безброй потжващи звезди, още по-хубави от истинските, и, когато видите всичко туй, плжтта ви ще затрепери, изпжлнена сжс светия дух на красотата, ще се обезплжти тжй да се каже и ще се превжрне в дух, а духът — в един купнеж, в една мисжл: да говори. И вие с жжка дириите вжлшебната дума, която ще ви отвори сжкрвнищницата на вашата душа и ще ви запази там живия образ на красотата, но едва намерили сполучлива дума, сполучлив образ и забелязвате, че то не е сжщото, че вие убивате красотата, защото тя не може да живее в рамка, а иска свобода. Защото вие гледате на нея като поет, живописец, скулптор или музикант, а всякой неин цвят има и форма и звуци, всякой звук е немислим без своя цвят и форма и всяка форма — без своя цвят и звук. Мнозина са писали и ще пишат за Охрид и езерото, но всичко е слабо или невярно и джлго те ще чакат своя певец, който ще има окото на живописеца, ржката на скулптора, ухото на музиканта и очарованата душа на поета.

Тая гледка е вжлнувала и болния, карасевдалия Климе, когато моли севдата си, дошла да го пригледа в последния му час:

„Три години, Кате, болѣн лежаф *)
ти нѣ дойде да мѣ видиш;
шукюр Господ те дѣнесе.
Свжртѣ ми го пернѣчево,
перничево кун пѣнджерче,
да сѣ пулям езѣроно,
Кжй се бият бранѣине
Как сѣ бият бранѣине,
так сѣ бият моево сжрце“ —

както се говори в тая стара, хубава, но не запазена цяла песен. И на тия чардаци седи малко моме:

Моме сѣдит на дѣвани
на дѣвани, на чѣрдаци,
та ми вѣзит на гѣргефот.

*) Грѣмнос — стржмна и тясна уличка типична за Охрид; „Под Темници“ — тунел край езерото, образуван от сливане на кжщите; „Край коля“ — покрай кжщичките, които са до езерото и езерни камжне им служат за дворчета.

*) „Кате“ се повтаря в севдата на всякой стих.

а под тях друг някой Климе, по-щастлив от първия, пее със жара на влюбен испанец:

„Сечи, моме руса коса
Сплети скала да се скачам,
да ти върдам бело лице
и рудото ти гърло“.

Но чардакът, ако и от него да се вижда цялото езеро, не е бил достатъчен за стария охридчанин и скоро един след други починали да белеят над чардаците малки полукръгли кьошкови. Тук жените прекарвали целия ден в работа или почивка. Само че по-после на по-новите охридчани кьошковете им се виждали много неестетични и един след други, пак така скоро, както се появили, те починали да чезнат като снега по Пётрино от подухването на южняка. Сега още се намират тук-таме, но обвити в прах, оплетени в паяжина или затрупани с вектории и то над някой прогнили и напуснати чардаци. Това е станало едновременно с лъчеобразното пръскане на Новия Охрид в котловината, от двете страни на езерото или зад хълмовете, на които е прострян стария град. Така изглежда града през есен,

Зиме картината е съвсем друга. Гледан отдалеч и особено при луна града е сякаш ята чайки, които цял ден се нуркат в изпаренията на водите, целуват водите, сега накарвали по хълма, свити една в друга, дремят. Отблизо пък града напомня северна приказка: някакво свадбено шествие на северна принцеса, потеглило в незнайно царство и разпънало тук снежнобели чаджри... Но погледнете ли крепостта на другия хълм и тия снежни чаджри вече приличават на беловластите полузадрямали старци, които някога тук край луннало огнище са разказвали на засяпани внучета за някога, за своята пролет, за добрите стари дни... за крепостта и прочутия Джеладин бей, който построил сарай върху останките от Самуиловите палати, за хубавата потурчена Джеладинбегойца, чиято хубост смекчила сърцето на бея и чиято скръб по вяра и народност накарала и него, жестокосърдния, да плаче; чиято коса била тъй голяма, че когато вървяла я придържали две алайкини и която родила от бея „дете, ни турче — ни гяурче, ни рѳба — ни дете, само месо и кожа, без коски...“

И докато старците разправят това, млада бърза домакиня, посяга към огнището да откачи котлето с клокочещи кестени, а друга поднася в големи, високи чаши тъмно като кръв или изгряло като янтар вино; и дига чаша най-стария в някакво вдъхновение и в своята сред благоговейно мълчание затреперва неговия подобен на детски говор или на малки звънчета глас:

„Откако те видох, лудо, сон не знаям,*)
сон не знаям, сж-нош плачам,
та изтопиф бела риза,
бела риза дребни солдзи,

*) „Лудо“ е рефрен. Риза — кърпа за лице, пешкир; такугере — залудо; сж-нош — цяла нощ.

та напонаф полна чаша
 полна чаша мойве солдзи,
 Бела риза солдзи ронит, —
 ти се еднуж не опули
 да ми видиш руса коса;
 полна чаша ке претечит, —
 ти се еднуж не опули
 да полюбиш сини очи;
 Руси коси ке изкапет,
 сини очи ке изтечет,
 яс се топам како свешча-
 яс си одам такугере, —
 ти се еднуж не опули . . .“

Но старците са вече измрели, кое от тежестта на годините, кое от скржб по пржнната челяд и последните от тях сега таят подобно на топора на времето; старото вино е изпито и вече забравено; забравени са старите песни — вместо тях има ново вино и нови песни. А новото виџо е слабо и кисело — като новите песни. За старите не се споменува; само понякога — и то сџс снизходителна, полу-презрителна усмивка — като за мжртваци. За това пжк, как ликува ухото, когато сред мизерния шум на новото долови чистата, светлата, нежната поезия на някоя полузабравена песен; тя звучи победна и силна, вжжржснала и можжша!

Огнищата сџ изгаснали, ни пепел в тях: чисти, измазани, отвжтре запушени с дебел картон, а оггоре по средата пробита малка дупка за новата гостенка — „сџбата“, гордостта на охридчани, заштоо им напомня София . . . Около нея на джлги сламени столове („канџпина“) насядали младите старци и сџс сключено сжрце и сключени вежди, тжмини и жалки, пресмятат дневния кяр или бистрят политика. А децата, свити в другия кжт, смучат пржстчета и ловят неразбраните за тях фрази, за да ги повтарят утре и те: „Франция . . . офанзива . . . мортири — колониална политика . . .“ и пр. И ако понякога изгрее в кжщата радостта на кякой празник, децата ще се наредят около баша си, ще му изпеят няколко ученишки песнички, които той ще изслуша снизходително — внимателно, ще ги похвали, па госле ще им поржча да подзemat, но всички, или „сжзюзничи-разбойници“, или „Кажи на Стефан Караджа“, или жалбите на някой жив охридски герой, който „разплака дете во майка“, а сега важно држнка по калдаржма приставска сабя, или пжк песента за някой скромен чунар, който, без да подозира безсмжртието си, усжрдно фжрля риболовни мрежи . . .“)

*) Тук ногат да се кажат няколко думи за охридската музика. — Тя се сжстои от 4 инструмента: гџриет (кларнет), кџмане (цигулка) дајре и друг един, който напомня тамбурата и китарата (и се казва, мисля „лаута“). „Чалгаджииите“ са необходимите участници на всеки празник. Репертуаржт им, по-рано турски, после — сржбски и тайно

Охрид е града на живите герои и на колективното творчество. И който иска да разбере, какво значи колективно творчество, нека каже там за някого дума, лоша или добра, пред когото и да е — безразлично дете, жена или мъж и нека почака ден-два, доде се срещнат комшините, па нека иде после и там, дето е рекъл тая дума и ако не се разколебае сам в авторството си, нека дойде при мен и да ми каже, че лъжа. Опити ще бжде особено сполучлив, ако се одума лице, което има някакви връзки с града, защото всякой, който влиза или излиза от града, носи със себе си, където и да иде, каквото и да прави, не само своите дела, но и цяло едно богато наследство от сестри и братя, от баща и майка, и от техните бащи и майки, и техни роднини и съседи, и от къщата, и улицата, и махалата даже, в която сж живели — и всичкото това неогледно наследство в един миг излиза на свят, изпълня града, граби ушите на хората, суши езичите им, гори очите им. И расте.

„Грошови въпроси“, политика на едро, градски клюки (единичен случай, дето се проявява усилено лично творчество) и стереотипни фрази за всички душевни състояния и велики събития в човешкия живот — ето душата и живота на днешния охридчанин. Има едно велико изравнение: старците приказват като децата, децата — като старците (и това последното може да излъже на пръв поглед). Само рядко от устата на някое дете или дълго мълчала и страдала доманиня ще се изтърве дълбок, поетичен, образен израз. Това е печалкото наследство на две робства.

В Охрид не чух приказка за зимата. И едва ли има. Защото там, право казано, няма зима. Някоя нощ профучи фъртуната, навее сняг, оснежи вейките и задреме по тях; мине ден и друг и току виж снега почнал в края на вейката да розовей и да цъфти, някоя друга нощ появил южнака („югот“) и на другия ден по бадемовите вейки кротко се усмихва снежнорозов цвят, снега се салича към езерото, защъркали врабчета, високо-високо прелита ято жерави и техния глух ликуващ вик, а в ливадите край пътя за студентите води — Студенчишча — щърка важно удря дълг клон. Снега вече белей само тук-таме по Галичица и Пётрино, дето малки жълти пеперудки, кацнали

— български песни, сега е изключително български. Изучването на новите песни става много бързо — както на всичко ново в Охрид — още повече, че се ограничава само със заучаване текста; аккомпанимента не се различава от аккомпанимента на кое да е турско мане. И ако слушате отдалеч или отблизо (без тълкувател) тая своеобразна музика, няма да се начудите на търпението на слушателите да слушат с часове една и съща песен. Аз всякога ще се усмихвам, като си спомня, как при всяка нова песен моя братовчед се навежда към мене, за да ми пришепне: „Ова ъе от Сарафов (за с.) песната“; „Ова — от Узуичета (Узунов-войвода, охридчанин)“ и пр., а моето ухо долавяше само страстните звукове на източната музика и песен, които отивах да слушам всякой петък зад решетките прозорчетата в турската махала. Но най-забавителното в тая архаична музика е когато свърши стиха или групата стихове и почна припева, в който и сред отчаяното „тра-ла“ на певица, триумфира вечно неизменното „оф, аман, аман“...

по оскрежените преспи, приличат на жълти цветя, пробили нетърпеливо снега да се радват на божие слънце и малките жълти цветя издигнали се над някое голо стръкче, приличат на кацнали пеперуди. Тъй незабелязана е зимата в Охрид.

Тая пролет дойде в Охрид като никога рано; за старите — още с последните мъгли в Албания, които отнесоха лошия сжн на робството. Но мен по ми харесва и по-правдоподобно ми се вижда обяснението на младите за тая

РАННА ПРОЛЕТ

„Още ни зимата „сбогом“ не рече,
бърза заджхана и отдалече
сладко приветствува ни пролетта.

Кой ли вестта ѝ най-драга обади,
гняздо че сви вжв сжрцата ни млади
нейната родна сестра — любовта?“

— Помниш — кога „как те любя?“ ти рече,—
то бе кат песен: тя фржна далече
и е отнесла вестта.

Слушали ли сте нещо за летните охридски бури. Ето какво намерих по случая в едно неизпратено писмо. —

„Днешния ден е двойно радостен за мене. Първо, защото в ржката си джржа Вашето сжжпо писмо и второ — радостта, че живея. Трябваше да преживеете сношната буря, за да познаете силата на тая радост. Най-напред езерото се обжрна в глуха и сляпа нощ, после зашумя и затжркаля грамадни вжлни, издигна ги и удари с тях ниско-надвисналото небе, паянтовата кжща затрепера — и ние в нея — в душата ми стана самотно и сиротно, сякаш изгубих всички и всичко и даже ми мина през главата за силата на кржста — и бих се молил и кржстил, ако само можех да сторя това без да си разбия главата о масата или миндера. А когато днес се сжбудих и през прозорчето се мерна снежната саянка на снегара (чайката) и снежнорозовия цвят на бадема, а далеч под мен блесна езерото сжв светла детска усмивка, в душата ми стана пак светло и радостно, аз усетих в жилите си бурята на живота, дивата радост, че живея. И че живея при това в Охрид — като в приказка, най-хубавата божия приказка.

Слушах еднаж да разправят за ужаса на летните бури: за проливния джжд, страхотния трясжк и тржпките на паянтовите кжщи (а такава са почти всичките в Охрид), за писжка на децата, за молитвите и метаните на бабичките и едва снощи разбрах, защо има толкова много черкви в Охрид. И за това душевно усжрдие е способствувала, разбира се, най-вече паянтовата конструкция на града. Тя навярно ще да е способствувала не малко, ако не и изключително и за нарастването на лозята по Чекъшчина, Горица, Патерица, Тжрно... Ако само изобилието на тая распителност не е аджхнало на първите

строители веселата мисъл за такъв ефирен строеж. Но това трябва да е било отдавна, много отдавна . . ."

А ето що говори за живота им сѐ по туй време и друго писмо, „Чудите се, защо не пиша. Наричате ме егоист и пр. Отговорът е: немога. Аз потънах в миналото и то ме унесе. И не се чудете, ако ви кажа, че вече приказвам сѐс сенките на отдавна умрелите, че научих езика на старите, пожълтели, но грижливо запазени портрети, обявих кръстоносен поход срещу едно нахално и глупаво кюмбе, пробилото стария оджак и затлило старото огнище и че днес, когато се събудих, подирих кюрка и пояса си . . . Пазете се от мягкостта на миналото! То ме излъга изпърво с приказката за тенекиената невидима свирка на дядо ми, с която той по цели дни се надпявал с билбиля в отсрещната градина; после ми показа огнището, — чисто и замазано сега, а тогава опушено, измърсено с калай и кизап —, дето край лумналия огън те, дядо с двата си юнака, три дни и три нощи удряли неуморен чук, а след туй три дни и три нощи чукали неуморно чаши . . . и аз забравих вече всичко и всички.

Пък и бихте ли ме разбрали? Бихте ли разбрали, защото очите ми се пълнят сѐс сълзи, душата ми — с безкрайна нежност към попуканата работна ржка, която ми подава чаша старо бистро вино? Вие, навярно, бихте се изсмели на левия по-тесен крачол на стария портрет, на старомодния чаджър, на стария жакет, а аз по цели часове ги гледам с радост и любов, в унес и забрава, защото ми разказват слънчевата приказка на една младост, на две горещи сърца. Бихте се почудили, навярно, защо всякой ден сам и с трепета на един любовник се провирам низ тесни, тъмни и мръсни улици, за да видя очите на едно малко непознато момиченце, само защото ми напомнят други; защо съм луд от радост, когато ми се усмихнат те и какви особени мисли имам при това; а те ми разказват приказката за безгрижно детство, за игри и песни по високата поляна над омайното езеро; защо, когато вляза в беловаросаната стая с ниското кюбе в средата, душата ми обфаща шемета на всичкото разляно и проляно в нея вино преди много-много години, когато моя баща — млад, силен и хубав — застанал от десната страна на майка ми, и бил цар на пира; защо влизам в прогнили стаички, обвити в паяжина, тихо и полєка, сѐс свалена шапка . . .

И вие не бихте разбрали даже тъгата ми, че няма вече на пазаря големите „зимбили“ с вкусните елбасански смокини. Само двама биха ме разбрали, майка ми, която е далече, — защото това е спомена за собственият ѝ живот — и малкия Климе, ако само знаеше моята мисъл, — защото обича и може би повече от мене сѐс силата на детския нагон към удоволствия вкусните смокини. И само те. И само тук. Защото ние всички сме самотни и нашите съжрби и радости не се разбират дори, къде ли да се споделят. Пък и кой, вкусил от сладострастието на скръбта, би поискал да я сподели, да я размени срещу едно любопитство или едно състрадание, което в основата си е сѐ пак любопитство, или злорадост, или тжрсене забава и развлечение за празната душа? . . ."

В Македония

Македния продължава да бъде владена от сърби и гърци. Вследствие общата система на произволно, насилническо и безправно управление, положението в страната далеч е по-тежко и по-несносно за населяващите я народности, отколкото беше през турския режим

За българите то е такова, защото им се забранява да се наричат на родното си име, да говорят да се учат и се молят на своя език; техните учители, свещеници, владци и почти целата им интелигенция сж прогонени от Македония.

За турците — нема нужда да се доказва това — сръбско-гръцката окупация донесе едно душевно огорчение не толкова поради верските различия с окупаторите, колкото поради преследванията на които са подложени от последните. За македонските евреи достатъчен е аргументът, че търговията — област, в която те проявяват своите дарби — замре в целата страна с окупацията на сърби и гърци, за да считат положението незадоволително и аномално. Влашките общини в Македония, които, както и другите в миналото, се радваха на известни автономни права в културно отношение, с гръцко-сръбската окупация почнаха да линееят; те се предназначават сега да послужат като изкуствен тор за проектираните гръцки и сръбски общини в страната. А колкото до албанците от Македония, изгубили поради промената всички права и привилегии, на които се радваха при миналия режим, пдшкат сега под двойния гнет на сърби и гърци, въздишайки за свободата, която почва да сгрева сърдцата на техните сънародници от северо-запад и юг.

Така днес в Македония нито един от етническите елементи не е доволен от сръбско-гръцкия режим. Там през цялото време от натрапническото настаняване на сърби и гърци до сега цари насилие, произволи и безправие. И днес в тая мъченическа земя се бодат езиците на българчетата, които не говорят гръцки. Македонецът, бил той българин, турчин или влах, се обявява за неблагонадежен и извън законите при нищо и никакъв повод, а поводите за това се създават тъй леко. За такива македонци гърците имат морските глjbини, мало-азиятския фронт, или Бело-морските острови, а сърбите прилагат наредбите на Драшковица и наследниците му. Хора с изпотрошени кости и повредени членове, други с разграбени имоти или изгорени жилища, трети с поругана чест се намират във всека македонска околия, във всеко македонско село.

Но тоя морален и физичен терор, който се упражнява от сърби и гърци върху македонското население с цел, като му отнемат всички културни и материални блага, да го

приравняват до положението на истински роб, представлява само едната страна на днешната македонска картина. На обратната страна се рисува волята на това население да остане не като роб, а като човек и гражданин в своята страна и да живее там своя собствен живот, като всяка народност запази своя език, своята култура и своя морал, с една дума своята национална особност, а за всички се създадат такива условия, които при взаимно зачитане и търпимост, да гарантират общите политически и икономически интереси.

А това е вече истински конфликт между потиснати и потисници, това е ожесточена борба, макар и не винаги видима и открита, но признаците на която се чувствуват още от самото начало на окупацията.

В тоя преглед, кратък по необходимост, не можем избегна без внимание она момент, когато сърбите първи, а подир тях и гърците помислиха, че чрез изборите ще може да се подготви почва за по-леко приспособление на македонска към новия политически режим. Каква бе обаче изненадата, когато южна и източна Македния допринесе за провалянето на г. Венизелоса, а управляващите партии в Белград узнаха, че гласовете на македонските избиратели от другите части, сж отишли в полза на републиканската, даже и комунистическа листи... А това бе отдалечаване от целта на сдърби и гърци, чрез привидното право на глас да привържат македонска към своя държавен с рой.

И по-сетнешните събития донасяха все нови и нови доказателства за македонците, че те не могат да разчитат на никакви легални средства за извоюване елементарни условия за живот в своята страна. По тоя начин заредиха се стълкновения и случки, напомнящи неотдавнашното минало. Не е тук местото да ги предаваме, но ще напомним за резултата от една присжда по повод едно дело от политически характер. През м. октомври 1921. г. в Щип бидоха застреляни Мише Войнов, Санде Джамбазо, Саре Стоянов, Михаил Везенков и Гйошо Везенков. В предсмъртния си час Санде Джамбазо се провикнал: „Не се разкайвам... Всичко сж направил... Сжжрбя, за дето не извърших по-вече... Но други ще довършат...“

Това пренася човека в епохата на борбите с хамидовия режим и конкретно обесването на Алеко Турунджов в Битоля. Както той сжс смъртта си разгори още по-вече огня в гърдите на тогавашните борци, тжй и сега смъртта на петимата македонци в Щип вероятно не ще остане без ефект в сжрдцата на сжвременниците и сжрагниците на неустрашимия Санде и другарите му.

Очевидно, създаденото с договорите положение в Македония не е прието и санкционирано от самите населения, за сметка на които се поддържа и налага. Македония ще иска своето

К. П.

Международен преглед

От сбътията в странство, най-прек и преобладаващ интерес за нас сега представлява вътрешният живот, както и международното положение на Югославия. Това е напълно обяснимо. В пределите на тая държава е включена по-големата част от македонските територии и всичко, което се отнася до съществуването и устройството на Югославия, влияе непосредствено, в една или друга смисъл, върху постановката и развитието на македонския въпрос. За никого не съставлява такава капитална важност, както за македонците, да следят отблизо и непрестанно сбътията в кралството, за да имат всекога верни и правилни представи за тенденциите и развитието на тия сбътия.

След уреждането на последната министерска криза, в Югославия настъпи едно относително външно спокойствие. Тази криза, както е известно, бе твърде дълга и мъчителна. Тя се откри на 8 ноември и трая точно четиридесет и шест дни, до 24 декември. По на няколко пъти Пашич и Давидович, натъквайки се на непреодолими мъчнотии, се видяха принудени да връщат на края възлагания им последователно мандат за съставянето на кабинета. Но Александър имаше пред себе си в случая само два изхода: или да възстанови коалицията на радикали и демократи или да повика на власт, от националните групировки и от приятели на Протица, един кабинет, който ще има за програма ревизията на Видовденската Конституция. Последното бидейки нежелателно за него, както и за всички сръбски шовинистични среди, кралят настоя до край върху първата комбинация. След дълги спорове и шумни разpravии, двете сръбски партии прекратиха своята кавга и подновиха коалиционното правителство. Тази кавга не беше за идеи и принципи, както би могло да се помисли на пръв поглед. Радикали и демократи са еднакво привърженици на унитаризма и на централизма. Те еднакво изпитват отвращение и страх пред всека мисъл за федеративно устройство на уголемената държава и за автономни права на отделните области и етнически групи. А тези въпроси за организацията и управлението на Югославия господствуват днес над всички вътрешни политически спорове в страната. По други въпроси, от по-маловажен интерес, между радикали и демократи не съществуват също дълбоки различия, или такива различия, както беше с аграрната реформа, постепенно се загладиха и изравниха. Борбата, дълга, упорита и ожесточена, имаше прочее за главен, ако не единствен, стимул партияния и котириен егоизм. Министерството на вътрешните работи — тази избирателна машина — разделяше най-дълбоко двамата съперници, всеки от които не искаше на никоя

цена да остави тоя скъпоценен инструмент в ръцете на противника.

Но ако все пак радикали и демократи успяха да се споделят, за да дадат едно коалиционно правителство на страната, с това може ли да се разсчита, че поне за един сравнително дълъг период не ще чуваме да се повтарят в Белград така честите министерски кризи? Хроническият характер на тия кризи показва, че те не са обикновени министерски кризи предизвиквани от преходни причини, а сж само резултат и външен израз на една по обща, по дълбока и по-опасна криза — криза свързана сжс самия сжстав на новата държава. Югославия не е прежната Сърбия. Новите територии не разшириха само границите и не увеличиха само богатствата; те донесоха нови грижи, нови противоречия, нови опасности. Миналото положение на присъединените области, сжзнатието и нуждите на техните жители не позволяват да се гледа на тия области и на тия жители като на една едноформена маса, лишена от ярко очертани индивидуални образи и стремежи. Напротив, всека една от поменатите области държи непоколебимо да запази ненакърнен своя собствен лик и да определи местото си в новата държава в хармония сжс своите исторически, национални, културни и стопански права. Тази тенденция, колкото естествена и законна, толкова и могща и непреодолима, плаши обаче известни шовинистични кръгове, които щастието и величието на своето племе искат да намерят само в обезсилването и смазването или поглъщането на други народи. Силни с държавната власт и използвайки благоприятно стеклите се за тех обстоятелства, тези кръгове се опитват да направят уголеменото кралство една Пансърбия, в която всички без изключение ще мислят и чувствуват като най-чистокръвния шумадиец. Стжлковението именно между тоя насилнически стремеж, от една страна, и старанията на заплашените народности за самоотбрана и самоуправление, от друга, се намира в основата на вътрешните конфликти и борби, които разлюляват от джно югославянското кралство.

Тези конфликти и борби се намират още в своето начало. Нейде, като в Хърватско, Словенско и пр. те се водят твърде открито и се обличат, макар сжс своеобразни отклонения, в конституционно-парламентарни форми. Другаде, като в Македония, гдето на населението се отказват и най-елементарните свободи и права, борбата е засега глуха, подземна. На трети места, най-после, например в черногорските планини, въоръжени бунтове и кървави репресии осветляват картината на противоречивите стремления. Сърбските патриоти верват, че ще могат да надвият всички мъжнотии за всеобщото унифициране на кралството и да удушат домогванията на областите към самоуправление. Подчинените и онеправ-

дани населения, от своя страна, изглеждат твърдо решени да издействуват такава форма на управление, която да осигури свободното упражнение на техните национални и културни права, или — ако тези усилия останат напразни — да скъсат при първия стоден случай връзките, които ги съединяват с една държава, която би останала за тях при такива обстоятелства съвсем чужда и враждебна.

При светлината на тия факти, последната министерска криза в Белград, дошла след толкова други такива, се явява само като един отделен епизод в болестния процес, който прекарва новонаформиращата се държава. Впрочем, нека си спомним при какви обстоятелства бе прокарана Вилдовденската конституция, както и факта, че почти половината от народните избраници се отказват да заседават в парламента, докато не се пристъпи към мерките за ревизия на тая конституция. Тогава никак не ще трябва да се чудим, ако в повечето или по малко близко време чуем за ново оттегляне на радикало-демократическата коалиция от власт, а може-би и за още по-важни събития.

Що се отнася до външното положение на Югославия, като възнамеряваме да го разгледаме обстойно друг път, ще отбележим сега, без да ги коментираме, само следните факти: 1. инцидентите в Себенико с италиански моряци; 2. нахлуването на сръбски войски в част от Северна Албания и оттеглянето им под натиска на великите сили и на обществото на народите; 3. годявката на крал Александър за ромънската принцеса Мариола.

* * *

Войната в Анодола продължава да поглъща целото внимание и всички сили на Гърция. От изхода на тая война зависи не само осъществението на великата, бленувана от всеки грък нова Византия, но и бъдещето на малката досегашна Елада. Обекта на начинанието и мисълта за последиците от евентуалния неуспех оправдават най-напрегнатите усилия и най-скъпите жертви. Но грцкият народ, свикнал при това на евтини печалби, отдавна вече започва да чувства умора и да губи търпение, като констатира, че многожелания мир остава все така отдалечен, както преди една година. А тежестите на войната, от най-различен вид, са големи. Те започват да заплашват не само държавните финанси, но и народното стопанство и благосъстояние; те заплашват и вътрешното спокойствие в страната, което и без това бе твърде сериозно, поради лютите вражди между константинисти и венизелисти. Споровете и разправните около избора за цариградския патриаршески престол усилиха още повече разкола сред елинизма. Войските на фронта, от друга страна, не

остават незасегнати от тия междусобици и техната боева способност се е значително намалила.

Затишието на бойните полета е още пълно и то ще продължи навярно до края на зимния сезон, неблагоприятен за действия в широк мащаб, особено в Анадола, гдето липсват достъпни и удобни пътища. Но скоро ще настъпи пролет и операциите може да се подновят. Ще успеят ли силите да предварят това и да наложат мира? — Много е съмнително. Източният въпрос не е нито единствената нито най-големата грижа на съглашенските правителства. Конференцията на тримата министри на външните работи не се знае кога ще се състои. Но и на тази конференция едва ли е позволено да се възлагат преголеми надежди. Ако тя сполучи да изравни разногласията и споровете между силите и отгоре на това постигне една обща програма за действие на Изток, това ще е твърде ценен успех. Но дори и когато силите се съгласят върху конкретни предложения за мир и ги представят на воюващите, съществената работа ще си остане съгласието на последните. А има всички основания да се верва, че кемалистите не ще приемат по никакъв начин базата, която силите се готвят, според меродавните европейски вестници, да им предложат (международен режим за Смирненско, под сюзернството на Султана и т. н.)

Вероятно е, че след няколко месеца, а може-би и по-рано, топовете в Анадола ще загърмят отново и мъчно е още да се предвиди, кога ще свърши войната, макар силите да изглеждат решени да не прекъсват вече своята акция за ускоряването на мира.

* * *

Откритата на 5 т. м. Конференция в Кан бе прекъсната на 11 с. м. вследствие внезапната оставка на френския министър-председател г. Бриан. Преди това, обаче, Конференцията взе едно решение от изключителна важност: да се свика на 8 март в Генуа една стопанско финансово конференция, на която да участвуват всички страни, включително Германия и Русия. Това решение, за което г. Бриан бе дал съгласието на Франция, не се отхвърли от новото френско правителство, което се ограничава да формулира само известни резерви относно начина на разискванията в готвената конференция. И последната по всека вероятност ще се открие на определената дата.

Значението на новата конференция става особено ясно, когато се имат пред вид речите държани в Кан от представителите на съглашенските сили. От тези речи се вижда, че победителите почват да съзнават, че са злоупотребили със своята победа и че пълното опропастяване на победените ще повлече провалата и на цела Европа. Пренебрегвайки на-

чалата на международната справедливост и солидарност, победителите рискуват да подготвят и своята собствена гибел. Макар и не още напълно, това започва да се разбира от правителствата и народите, поне що се отнася до областта на стопанските и финансови въпроси. Ще настъпи ли обаче в близко бъдеще същото просветление и в друга една сфера — ще съгледат ли на време победителите, колко неразумно са постигнали, когато при изготвянето и на териториалните и политически условия на договорите за мир са се ръководели също така и даже в още по голема мерка само от един груб и силен егоизъм? Солидарността между народите не се ограничава върху полето на стопанските и търговски отношения. Злото, причинено незаслужено на един народ, всякога може да обхване своите опасни последици и против ония, които на пръв поглед трябва да очакват от сторената неправда само облаги и печалби. Г. К.

* * *

Младата албанска държава требваше напоследък да отбие някои опити за посегателство върху части от нейната територия и да запази своята целост. Благодарение подкрепата от известни велики сили, на първо място Италия и Англия, тази задача бе постигната щастливо. Границите на Албания, — така както са начертани от Лондонската посланишка конференция от 1913 год. — бидоха запазени този път от всеко нахърнение. Сръбските войски, които беха навлезли в албанска земя, получиха заповед да се оттеглят и се отеглиха. Движението в Мирдития, подклатено и раздухвано от една балканска столица, също утихна почти напълно.

За съжаление, известни вътрешни борби и междоусобици смутиха през последните два месеца спокойствието и реда в страната. Правителството бе променено на няколко пъти. Според по нови известия, регентския съвет също е бил сменен с нов състав. Не събиха избегнати, изглежда, на някои места и кървави сблъкновения между привърженици на противните политически групи, макар че новините на белградските вестници за сериозни смутове и безредици в Албания трябва да се посрещат с понягната резерва.

КНИЖНИНА.

Mazedonien — Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres von Dr. Franz Dofflein. Iena-Verlag von Gustav Fischer — 1921.

Професора по зоология от университета в Бреслау, Д-р Франс Дофлайн, през 1917 и 1918 г. е пътувал с научна мисия в Македония.

Некия учен е обиколил, може да се каже, по-голямата част от страната, завзета от българските войски и е имал възможността да изплни твърде добре своята мисия — изследване главно фауната и флората на Македония. Своите научни издирвания и своите впечатления г. Дофлайн ги изложил в книгата си, цитирана по-горе — ето разкош и обемисто от 592 стр. издание. Тя е изпълнена с много художествени фотографически снимки, представляващи изгледи от градове, села, пейзажи, сцени от живота на населението, войниците на фронта, животни, растения и пр. Сам художник, авторът е приложил няколко цветни репродукции от акварелни картини, рисувани от него: „Черквата при манастиря до с. Нерези“, „Изглед на гр. Велес“, „Зимен ландшафт и морето от мъгли при Перистер“, „Черквата св. Йован при Охридското езеро“ и др. Това е първата обемиста книга, написана от немец след войната върху Македония. Вжн от обширните изследвания по неговата специалност, които оставяме да преценат сведущите, г. Дофлайн, на много места из своята книга, споменава за топографията, климата, етнографията, стопанството, културата, историята на Македония. За страната и нейното измъчено население учения немец говори с любов, увлечение и често пкти с езика на поет в една образна и жива реч. На някои места той дава твърде увлекателни и красиви описания на: „Вардарската долина“, „Любимия Велес“, „Дойранското езеро“, „Експедицията на Шар“, „Охридското езеро“ и др. Има страници и то твърде често, които като ги четеш човек, бива грабнат от красив образ, чувство и настроение. Главата „Чифлика при Бардовче“ свършва така: Тънък вечерен аромат лъхаше на около. Слнцето потъва на Запад. Неговите лъчи позлатяваха светлите кржстове и бареха грамадните кълбести облаци, които се носеха по небосвода. Пред мен се откриваше една пжстра, великолепна картина. Мжлчание цареше над тоя вечерен пейзаж. До един пресен гроб стоеха две жени и един старец, чийто контури ясно се очертаваха на цветната далечина. Бавно се връщах в кжщи, преизпжлен с мисли: няма ли да цфне за тоя народ, за тоя македонски бжлгарин едно по-радостно бждаще?“

Но колкото г. Дофлайн е изчерпателен, внимателен и авторитетен в своите изследвания като естествоизпитател, толкова е разхвърлен, повржностен и неоснователен в своите наблюдения като етнограф. Ясно е, че уважаемият учен, незнаещ бжлгарски език, придружаван на всекжде от немци, не е могжл да се ориентира правилно главно върху етнографията на Македония, вследствие на което той на много места твърди неверни неща относително народностите. Сам г. Дофлайн изглежда не дава цена на своите бележки по тоя въпрос, защото прави следната декларация: „Аз не се вджлбочих в етнографически и антропологически изследвания през време на моето пребиваване в Македония — за това не ми оставаше време, което употребявах за изучаване на зоологията“. В специалната глава, „Македонското население“ и на много места разхвърлено в книгата си, автора говори за големото смещение на народности в Балканите и специално в Македония. Неговите общи заключения по етнографията

на последната сж, че „в крайния Запад на Македония преобладават албанците, в Юго-Западната централна част — българите, на Юг — гърците, на Север — сърбите. Турците сж пржснати на всекжде“. Ако г. Дофлайн говори за Македония, окупирана от бжлгарските войски Македония, която той е посетил, няма никакво основание да тврди, че южната част била посетена с гърци. За сметка на компактното бжлгарско население в Северо-Източна Македония, г. Дофлайн говори за сръбско такова. За сърби в Македония на автора е било по всяка вероятност подсказано — той не е имал никаква възможност лично да констатира такива. Че тоя въпрос, за народността главно на македонските славяни, е интересувал тврде малко немския учен, се вижда от следното: „Все едно кжм кои от двата братски народа сърби и бжлгари трябва да причислим населението, но между последното има малко красиви хора. Нито мъжете, нито жените имат хубаво телосложение и лице“. За населението в Македония г. Дофлайн на едно место говори така: „Всички, които носят пжстри дрехи, говорят славянски език, който най-много се доближава до бжлгарския. Ние можем да верваме нашите приятели бжлгарите, че населението е бжлгарско. Но навлезеш ли навътре в страната и в селата Северно от Скопие, изглежда че се намираш между сърби. В Скопие тоже живеят големо количество сърби, нещо, което не трябва да ни очудва, тжй като Скопие е най-близкия сжобщителен центр сжс Сърбия“. Говорейки за „Любимия Велес“, „най-художествения град на Македония“ г. Дофлайн споменава за много сърби, които мжжно се издавали за такива и т. н. За Тетово г. Дофлайн говори вече за бжлгарско население. Крушово го сочи едва ли не като изключително чист ромжнски град.

Книгата на г. Дофлайн, отлична като изследване по флората и фауната на Македония, допринася тврде малко за познаване етнографията на страната — нещо повече тя забжква неведущия читател, особено немеца, който, както сам автора казва, много малко познава и познал бжлгарите. Ценно е в нея главно чувството на любов и сжстрадание кжм измжченото и трудолюбиво население, чувството на любов кжм прелестите на Македония.

В книгата си г. Дофлайн е отделил специална глава посветена на бжлгарите от царството, които той опознал главно като войници на фронта. В тази глава той говори с укор за германците, „които сж сторили много малко, за да опознаят бжлгарите и Македония и които ч своето високомерие сж се задоволявали да гледат с „неоснователна надменност простодушните бжлгари“. По-интересни глави от книгата на г. Дофлайн, вън от специалните по фауната и флората, сж: „Вардарска долина“, „Удовската долина“, „Щип и Овче поле“, „Прилеп и неговия проход Бабуна“, „Преспанското езеро“, „Охрид“ и „Охридското езеро“.

Н. Т.